SKAS

4/2001

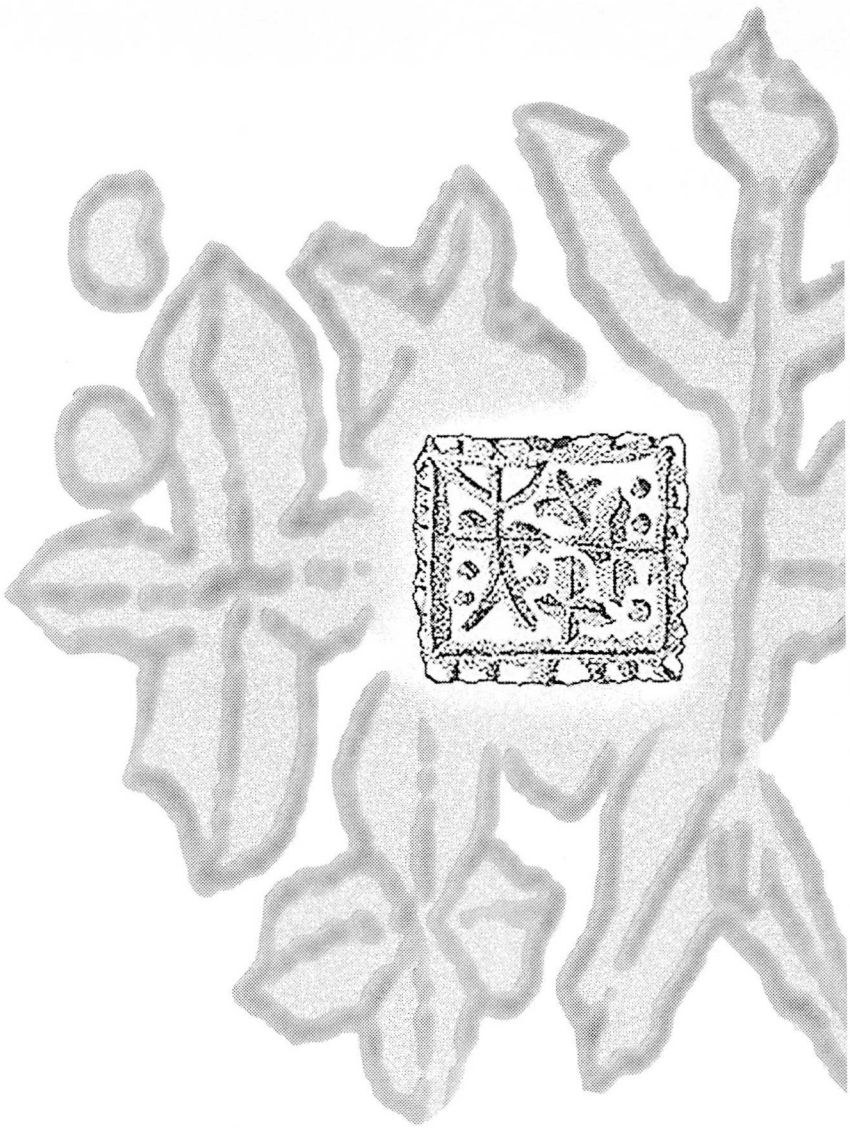

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan lyhyitä artikkeleita, kirjojen ja muiden julkaisujen arvosteluja sekä muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto jäsenlehden toimittajalle viimeistään aineisto tulee jättää viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan disketillä tai sähköpostilla (liitetiedostoina) PC:n WP tai Microsoft Word -muodossa tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat) lähetetään joko alkuperäisinä, jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen tai sähköpostilla liitetiedostoina. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-muodossa ja valokuvat JPEG-muodossa (10-laatu). Kuvien tarkkuuden on oltava 300 pistettä tuumalle (dpi).

Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Seuraavan lehden ilmestymispäivä on 15.3.2002.

Julkaisija: Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry
osoite: SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

Päätoimittaja: Georg Haggrén
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo
040-771 5640
georg.haggren@jippii.fi

Taitto: Martti Lampila
Vanhanpappilantie 70, Hämeenlinna
050-320 1326
vanha.pappila@mail.htk.fi

Toimituskunta: Jenny Katajisto
040-727 2789, jenny.katajisto@utu.fi
Hanna-Leena Salminen
Ville Laakso
050-555 6312, vilaakso@utu.fi
Hannele Lehtonen
0400-537670, hannele.lehtonen@aboavetusarsnova.fi
Marianna Niukkanen
040-732 9907, marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen
050-576 6187, justaa@utu.fi
Hanna-Leena Salminen
050-5845222, hanna-leena.salminen@utu.fi
Terhi Mikkola
050-5822526, mikkolaterhi@hotmail.com

Kannen logo: Sarvesta tehty leimasin 1300-luvun lopulta. Åbo Akademin päärakennuksen kaivaukset. Turun maakuntamuseo. Piirros:Anu Lavonen/Turun maakuntamuseo.
Kannen suunnittelu: Mikko Reuna

Sisällys:

Georg Haggrén:
Uusi vuosi, uudet kujeet
Sivu 3

Tanja Ratilainen:
Stratigrafinen muurien lukeminen - esimerkkinä Hattulan Pyhän Ristin kirkko
Sivu 4

Terhi Mikkola:
Tilanjärjestäminen myöhäiskeskiaikaisessa Hämeen linnassa
Sivu 14

Päivi Luppi:
Aspegrenin puutarhassa - 1700-luvun puutarhan saloihin perehtymässä
Sivu 28

Georg Haggrén:
Varhaiskeskiaikaisen Tanskan totaalihistoriaa
Sivu 35

Ilmoituksia
Sivut 37-38

Uusi vuosi, uudet kujeet

Suomi on siirtynyt euron aikaan. Keskiajalta tuttu markka on toisen kerran vaipunut historiaan. Uusi vuosi tuo muutoksia myös SKASiin, niin seuraan kuin lehteenkin. Seuran puheenjohtaja Markus Hiekkanen ilmoitti ennen syyskokousta, ettei ole monien kiireidensä vuoksi halukas jatkamaan tehtävässään. Syyskokous valitsi yksimielisesti dosentti Kari Uotilan hänen seuraajakseen. Kiitos menneistä vuosista, Markus! Onnea matkaan, Kari!

SKASin viime numerot toimittanut Terhi Mikkola jää syrjään lehden peräsimestä, mutta jatkaa toki toimituskunnassa. Kiitos, Terhi! Lehti on viime vuosina kasvanut ja kehittynyt niin, että on tullut ajankohtaiseksi jakaa sen toimitustyö useammalle ihmiselle. Uuden vuoden alettua vastuu lehden toimittamisesta siirtyy allekirjoittaneen ja Martti Lampilan harteille. Martti huolehtii taitosta ja allekirjoittanut päätoimittajana sisällöstä.

Vuoden viimeisessä SKASissa on perinteisesti julkaistu Hämeenlinnan syysseminaarin esitelmät. Seminaarin kahdesta metodipainotteisesta esitelmästä julkaistaan nyt Terhi Mikkolan tutkimus tilan käytöstä Hämeen linnassa ja Tanja Ratilaisen analyysi Hattulan vanhan kirkon muurien stratigrafiasta. Ruotsalaisten vieraittemme esitelmät siirtyvät lehden seuraavaan numeroon. Heidän sijaansa Päivi Luppi esittelee Suomessa uutta arkeologian haaraa eli puutarha-arkeologisia kaivauksia pietarsaarelaisessa Aspegrenin puutarhassa.

GEORG HAGGRÉN

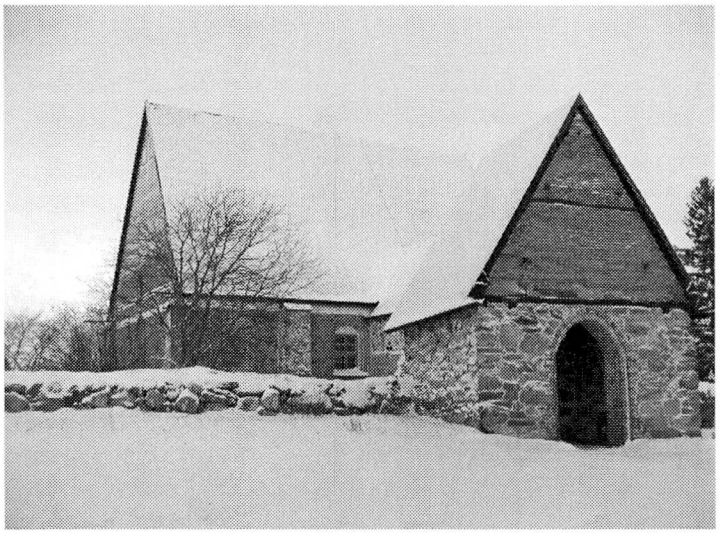

Stratigrafinen muurien lukeminen - esimerkkinä Hattulan Pyhän Ristin kirkko

Tanja Ratilainen

Stratigrafisesta muurien lukemisesta

Rakennusarkeologinen kenttätutkimus on muurien ja rakenteiden mittaamista ja niiden stratigrafian lukemista (Uotila 1999, 28). Käytännössä on vuosien ajan toimittu niin, että ammattipiirtäjät dokumentoivat rakennuksen senhetkisessä tilanteessa ja tutkijat tutkivat kohteen erikseen. (Uotila 1999, 28, Uotila 2000, 83) Dokumentoinnista ja tutkimisesta on vähitellen tulossa samanaikainen tapahtuma, jossa yritetään "nykytilanteen sijasta hahmottaa eri rakennusosien vaiheet ja yhdistää ne stratigrafiseksi kokonaisuudeksi" (Uotila 1999, 28).

Stratigrafinen muurilukeminen perustuu samaan ajatukseen kuin yksikkökaivausmenetelmäkin. Rakennukseen tai rakenteeseen kohdistuneet yksittäiset tapahtumat erotetaan toisistaan yksikköinä ja niiden perusteella luodaan rakennuksen suhteellinen kronologia, joka voidaan havainnollistaa Harrisin matriisin avulla. Nämä tapahtumat voivat olla rakentamista, purkamista, korjaamista, rapistumista, restaurointeja jne. (Parenti 1988, 269-279)

Stratigrafinen muurilukeminen voidaan jakaa makro- ja mikrotason tutkimuksiin riippuen siitä, miten paljon tietoa kohteesta halutaan saada esille. Makrotason tutkimukset keskittyvät jonkin rakennuskompleksin tai yksittäisen rakennuksen rakennusvaiheiden tutkimiseen. Mikrotason tutkimus tarkoittaa intensiivistä, yhdessä

rakennusvaiheessa tapahtuneiden ilmiöiden, esimerkiksi rakennustekniikan tutkimista. (Eriksdotter 1997, 745)

Stratigrafisen muurilukemisen etuja on se, ettei menetelmä tuhoa tutkimuskohdettaan. Kohteen luokse pystytään aina palaamaan ja tarkastelemaan tilannetta uudestaan. Menetelmän puutteet tulevat esille erityisesti paljon restauroiduissa ja muutoksia kokeneissa kohteissa. Tällaisissa kohteissa seinien pintapuolisesta tutkimisesta ei ole juurikaan hyötyä (Uotila 2000, 81-82). Keskiaikaistenkin muurien ollessa kyseessä on otettava huomioon mahdollisuus, että rakennusta on laajennettu siten, että varhaisempi muuri on jäänyt kokonaan nuorempien peittoon (Uotila 2000, 83-84).

Nykypäivän rakennusarkeologien stratigrafisessa tutkimusmenetelmässä ei periaatteessa ole mitään uutta verrattuna 1900-luvun alun tutkijoihin. Hekin ovat lukeneet muureja stratigrafisesti, tosin metodologisesti sitä tiedostamatta. (Eriksdotter 1998, 73) Metodien ja havaintojen esittämisen sijaan keskityttiin esittelemään itse tuloksia (Uotila 1998, 17).

Digitaalinen mittaustekniikka, yksiköiden dokumentoiminen lomakkein ja rakennuksen suhteellisen kronologian havainnollistaminen Harrisin matriisina ovat myös tuoneet tutkimukseen systemaattisuutta. Lisäksi tietokoneet ovat luoneet uusia mahdollisuuksia. (Katso esimerkiksi Erikdotter 1996, 3-19; 1997, 741-760, Uotila 1999, 28-32.)

Hattulan Pyhän Ristin kirkko

Hattulan Pyhän Ristin kirkko sijaitsee Hattulan Hurttalan kylässä, Hämeen linnasta seitsemän kilometriä pohjoiseen. Kirkko on pohjakaavaltaan ristinmuotoinen. Seinät on muurattu tiilestä munkkilimitystä käyttäen. Asehuoneen etelä- ja länsiseinä on tehty pääasiassa harmaakivestä. Runkohuone on kolmilaivainen, ja se on holvattu yksinkertaisin ristiholvein niin kuin on sakaristokin. Runkohuoneen eteläseinässä on alkujaan ollut kolme ikkunaa, pohjoisseinän keskellä yksi ja yksi molemmissa päätyseinissä. Sakariston kussakin seinässä on yksi alkuperäinen ikkuna.
Seinät ja holvit on maalattu alkujaan todennäköisesti ns. primitiivistä kasviornamentiikkaa käyttäen ja myöhemmin 1510-luvulla, Raamatun tapahtumia kuvaavin kalkkimaalauksin (Hiekkanen 1996, 55, Edgrén 1997, 42, Tove Riskan käsikirjoituksen pohjalta). Kirkon erityispiirteitä ovat mm. rakennusosien kulmissa ja pitkillä sivuilla sijaitsevat tukipilarit, rikas tiiliornamentiikka ja terracotta-naamiot.

Kirkon ajoitus

Kirkko on rakennettu todennäköisesti vuosien 1472 ja 1490 välisenä aikana. Ajoitus perustuu Hiekkasen väitöskirjassaan esittämään kirkon rakentamisen ajoittamiseen 1440 - 1480-luvulle sekä Draken uusimpiin tutkimustuloksiin Hämeen linnan tiililinnavaiheen ajoituksesta.(Drake 2001, 217, Hiekkanen 1994, 221; 1996, 56; 2000, 79)

Drake (2001, 217) lähtee linnan rakennusvaiheiden ajoittamisessa siitä, kenellä linnanherroista olisi ollut varaa rakentaa. Hän sijoittaa linnan tiilivaiheen vuosiin 1472 - 1490, jolloin ritari Knut Posse, ei vain saanut linnaa läänikseen, vaan myös asui siellä. Possella tiedetään perheettömänä miehenä olleen kiinnostusta kirkkorakentamiseen; Tuuloksen sakaristo on todennäköisesti hänen rakennuttamansa (Drake 1978, 50).

Sikäli kun linnan ja kirkon läheinen sijainti, yhtäläisyydet muuraustekniikan, muototiilien sekä tiilen koon perusteella (Kartano 1948, 79, Drake 1967, 224; 1970, 24-28) riittävät Hattulan Pyhän Ristin kirkon ajoituksen yhdistämisen linnan tiilivaiheeseen, on kirkkokin voitu rakentaa Possen vaikuttaessa Hämeessä. Ainakin takarajan kirkon olemassaololle ja samalla viittauksen linnanherrojen vaikutuksesta antavat todennäköisesti 1510-luvulla kirkkoon tehdyt kuuluisat Raamatun tapahtumia kuvaavat maalaukset, jotka kustansi Åke Göransson Tott. Tämä taiteen ystävä piti linnaa hallussaan 1508 - 1520. (Edgrén 1997, 42, Tove Riskan käsikirjoituksen pohjalta)

Hattulan kirkon tutkimushistoria

Ennen 1960-lukua tutkimuksissa keskityttiin lähinnä yleisiin kommentteihin Hattulan kirkon rakennusvaiheista ja pohdiskeltiin kirkon merkitystä seudulla sekä sen mahdollista asemaa pyhiinvaelluskohteena. Kirkon rakennuskustannukset ja rakennusmateriaalin valintaan johtaneet syyt ovat olleet pohdinnan kohteena, samoin myös todennäköiset yhteydet Hämeen linnan ja kirkon välillä. (Katso esimerkiksi Rinne ja Meinander 1912, Ailio 1913, 1-10, Kronqvist 1941, 44 - 63, Kartano 1946, 1948, 79-85.)

Vuosina 1967 ja 1970 Drake esitti ensimmäisenä pääasiassa rakennusarkeologisia havaintoja kirkon rakennusvaiheista (Drake 1967, 216-230; 1970, 12-29). Hiekkanen (1994) luokitteli väitöskirjassaan Hattulan A-ryhmän eli ensimmäisen rakennusaallon kirkkoihin. Suomen kirkot -sarjassa on ilmestynyt laaja esitys kirkon rakennushistoriasta, maalauksista ja esineistöstä (Hattulan ja Tyrvännön kirkot 1997).

Arkeologisia tutkimuksia kirkolla on tehty vuosina 1938, jolloin löydettiin nykyisen sakariston pohjoispuolella sijaitseva rakennusjäännös, 1975, jolloin havaittiin, että paikalle oli

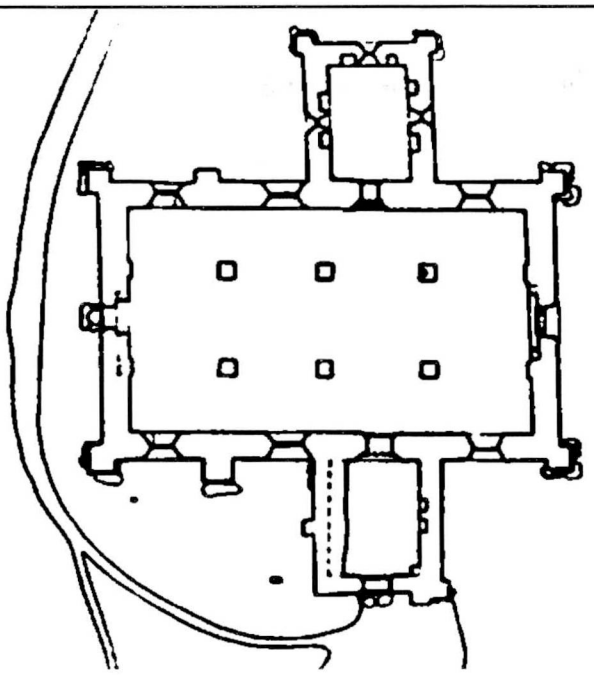

Kuva 1. Hattulan Pyhän Ristin kirkon pohjakaava. (Mittapiirros Peltonen, R., & Savolainen, P., 1966, täydentänyt Hirvonen, T., 1994. MV RHO.)

haudattu ennen nykyisen kirkon rakentamista, 1987, jolloin kaivaukset osoittivat, että asehuone on alkujaan ollut kokonaan tiilestä muurattu, ja 1993, jolloin tavoitteena oli selvittää vuonna 1938 löydetyn rakennusjäänteen funktiota. (Kronqvist 1942, 44 - 63, Kartano 1946: 15 - 23, Luppi, yhteenveto tutkimuskaivauksista 19 - 29.5.1975, päiv. 29.5.1975, Hiekkanen, tutkimuskertomus 1987, päiv. 7.2.1989, Edgrèn & Hiekkanen 1987, 87 - 97, Hiekkanen 1996, 58, Hiekkanen, tutkimus- ja konservointikertomus 1993, päiv. 8.2.1994)

Tutkimuksen aihe ja tavoitteet

Tutkimuksen tarkoituksena oli muurilukemisen keinoin tutkia, minkälaista rakennustekniikkaa keskiajalla Hattulan Pyhän Ristin kirkkoa rakennettaessa on käytetty ja miten rakentaminen on edennyt. Tarkoituksena oli myös selvittää, löytyisikö rakennustekniikasta todisteita siitä, että kirkko olisi yhdessä vaiheessa rakennettu. Yhdellä rakennusvaiheella tarkoitan yhtäjaksoista rakennusprosessia, jonka aikana kirkko olisi sakaristoaan ja asehuonettaan myöten rakennettu käyttövalmiiksi aina perustuksista holvimaalauksiin saakka. Tutkimuskohteena olivat kirkon ulkoseinät; sisäosista tutkin vain ikkunoiden pielet ja rakennustelinekolot. Tiiliä ja saumoja ei mitattu systemaattisesti, koska se oli maasta käsin varsin mahdotonta.

Dokumentointimenetelmät

Tarkoitukseni oli käyttää tiili tiileltä piirrettyjä fasadimittapiirroksia havaintojen dokumentoimiseen

kentällä ja tutkimustulosten havainnollistamiseen digitaalisessa muodossa pro gradu -työssä. Kirkosta ei kuitenkaan ollut olemassa tarkkoja fasadimittapiirroksia, joten tilalle oli keksittävä jotakin muuta. Valokuvasin kirkon seinä seinältä ja jokaisesta seinästä mitattiin takymetrillä mahdollisimman monta koordinaattipistettä. Valokuvat ja pisteet yhdistämällä kuvat oli tarkoitus suoristaa, asettaa mittakaavaan ja digitoida AutoCadissa kutakuinkin mittapiirroksia vastaaviksi. Ongelmaksi muodostuivat kuitenkin tekniset vaikeudet. Digitointi olisi ollut aikaavievää, joten kokosin kuvat Photoshop Adobe -ohjelmalla niin, että sain jokaisesta seinästä bittikartan, johon merkitsin havainnot eri layereinä.

Tutkimuksen kulku

Aluksi oli selvitettävä kirkon korjaushistoria kartoittamalla eriaikaisia korjaus- ja muutostöitä ja yrittämällä hahmottaa niiden stratigrafiaa. Työvaiheen päämääränä oli yksinkertaisesti karsia tutkimusmateriaalista kaikki ensimmäistä keskiaikaista tiilikirkon rakentamista myöhemmät rakennusvaiheet pois. Tutkin laasteja, saumausta, rakennusmateriaaleja, limitystekniikkaa, purku- ja rakennussaumoja sekä rakennustelinekoloja. Päätelmä korjauksesta oli yleensä monen tekijän summa. Yleisenä periaatteena voi sanoa, että mitä pienemmät erot muuriosien muuraustekniikan välillä ovat, sitä suurempi on todennäköisyys, että ne kuuluvat samaan rakennusvaiheeseen (Rodwell 1989, 137). Kartoitettuani kunkin rakennusosan ns. alkuperäisen muuripinnan, aloitin varsinaiset tutkimukset. Etsin muuraamisen etenemiseen liittyviä pysty- ja vaakasaumoja sekä tutkin tilketiilien sijaintia, kokoa ja funktiota.

Tutkin limitystekniikan limitysrytmiä ja -tyyppiä. Limitysrytmi tarkoittaa sidetiilien pystysuunnassa muodostamia säännöllisiä tai epäsäännöllisiä ketjuja. (Sundnér 1982, 71) Limitystyyppi tarkoittaa juoksutiilien määrää sidetiilien välillä. Limitysrytmi ja -tyyppi ovat toisistaan riippumattomia; juoksutiiliä saattaa siltikin olla kaksi, vaikka limitysrytmi on täysin epäsäännöllinen. (Sundnér 1982, 75)

Tarkastelin rakennustelinekolojen muotoa, sijoittumista ja etäisyyksiä toisiinsa nähden. Myös rakennustelinekolot antoivat viitteitä rakentamisen etenemisestä. Lisäksi tutkin kahden vierekkäisen sidetiilen ja vierekkäisen side- ja tilketiilen sijoittumista sekä tutkin rauta- ja tartuntatiiliä ja tiilien rihlausta. Tutkimuksen tarkoituksena oli havainnoida jokainen mahdollinen poikkeus, joka olisi voinut kertoa rakennustekniikasta.

Ongelmia ja lähdekritiikkiä

Kentällä tutkimusta vaikeutti seinien jäkäläkasvusto, joka useimmiten peitti

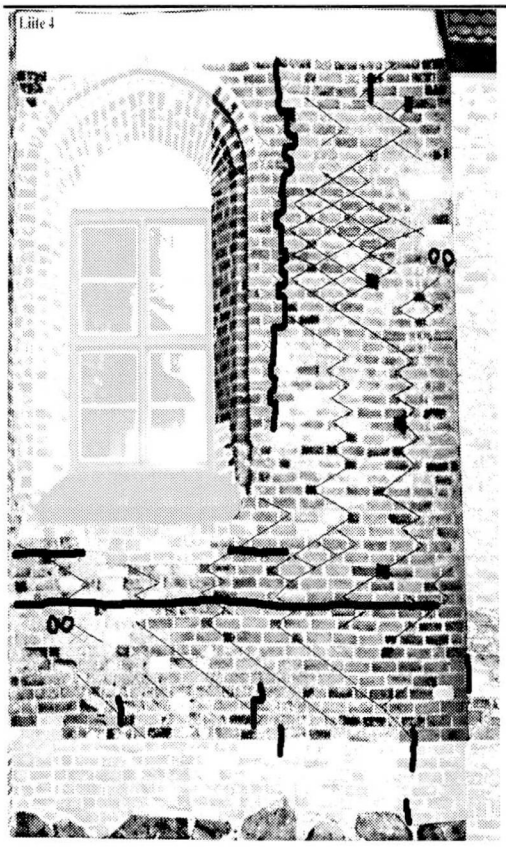

Kuva 2. Esimerkki dokumentointia ja havainnollistamista varten tehdyistä bittikartoista. Kuvassa runkohuoneen pohjoisseinän länsiosa, johon on merkitty korjatut alueet (vaaleampi), pysty- ja vaakasaumat (paksumpi pysty- ja vaakaviiva saumojen kohdalla), tilketiilet (rasti), limitysrytmi (sidetiiliä yhdistävä viiva), kaksi sidetiiltä vierekkäin (kaksi palloa). (Lähde Rakennusarkeologinen tutkimus Hattulan Pyhän Ristin kirkon rakennustekniikasta, Tanja Ratilainen, TY/Arkeologia 2001)

saumat niin, ettei muutoksia laastin koostumuksessa tai värissä voinut havaita. Myös uudelleensaumaukset saattoivat olla niin peittäviä, että muurauksen tutkiminen oli mahdotonta.

Runkohuoneen muurauksen vaikutus korostuu materiaalissa; asehuoneesta on voitu tutkia vain itäseinä, mutta runkohuoneesta on tutkittu neljä tasakerranalaista laajaa seinäpintaa ja päätykolmiot. On huomioitava, että tutkin ainoastaan rakennuksen ulkoseinät ja niissä oli paikoin laajojakin korjauksia. Tiiliä, saumoja ja varvien korkeuksia ei voitu systemaattisesti mitata.

Tulokset pääpiirteittäin

Tilketiilet ovat varvin eli tiilikerran pituuden ja korkeuden säätelemiseen käytettyjä todennäköisesti poikkilyötyjä tiiliä. "Tavanomaisen" funktionsa lisäksi ne liittyvät myös vaiheittain muuraamisesta syntyneisiin pystysaumoihin sekä limitysrytmin säätelyyn.

On esitetty, että limitysrytmin ja –tyypin vaihtelu liittyisi muurareiden oppimaan tapaan muurata, ei niinkään rakennusteknisiin syihin kuten esimerkiksi muurien kantavuuteen tai ikkunan muuraustekniikkaan. (Sundnèr 1982, Malm 1992, 221-248, 2000, 205-210) Kun tutkin vaakasuunnassa tapahtuvia limitysrytmin vaihdoksia, esitykset

kahdesta rinnakkain toimineesta muurarista ovat loogisia. Kun tarkastellaan pystysuunnassa tapahtuvia vaihdoksia, ilmiö ei enää olekaan niin yksinkertainen. Vaikuttaa siltä, että sama muurari on saattanut vaihdella limitysrytmiä; rakennusosien välillä esiintyi vertikaalisuunnassa eri rytmejä samassa järjestyksessä. Lisäksi joissakin seinissä oli muurattu vain muutama varvi esimerkiksi siksak-limityksenä, jonka jälkeen muuraus jatkui juoksulimityksenä. Nähdäkseni on varsin epätodennäköistä, että muurari olisi vaihtunut muutaman varvin välein. Seinissä esiintyi myös vendiläistyyppistä limitystä siellä täällä, mutta niin vähän, että muurariryhmässä tuskin on ollut "vendiläisperinteen" oppinutta muuraria.

Limitysrytmin vaihdoksissa riittää vielä tutkimista. Juoksutyypin analyysi jäi varsin pintapuoliseksi, mutta juoksutiilien sijainnin perusteella näyttää siltä, että juoksutiilien määrään sidetiilien välissä vaikuttavat rakennustekniset tekijät esimerkiksi kulman muuraaminen ja tiilien säästäminen. Juoksutyyppi ei ole ainakaan yksinomaan muurarin oppimasta perinteestä riippuvainen.

Rakennustelineiden poikkipuut eivät ole menneet muurin läpi, eikä niitä ole yleensä muurattu muuriin kiinni. Poikkipuut on tuettu todennäköisesti pystypaaluin sekä ristikkäin asetetuin tukipuin. Telinekolojen funktio ei liittyne pelkästään vain rakennustelineisiin, vaan se saattaa liittyä myös muurin kuivattamiseen.

Yksi rakennusvaihe, useita rakennusetappeja

Puskusaumojen perusteella on selvää, että Hattulassa on ensin rakennettu runkohuone ja sitten sakaristo ja asehuone. Myös päätykolmiot muodostavat oman rakennusetappinsa; kattotuolirakenteet on muurattu päätykolmion sisään, joten ne on täytynyt muurata vasta kattotuolien pystyttämisen jälkeen.

Kattotuolit on rakennettu keskiajalla pääsääntöisesti heti, kun runkohuone ja sen sisäpuoliset pilarit on saatu valmiiksi, kuitenkin ennen holvaamiseen ryhtymistä. (Svanberg 1983, 66, Radding & Clark 1992, 40) Olettaen, että kattotuolit on tällöin myös katettu, on mahdollista, että Hattulassa päädyt onkin muurattu vasta holvien muuraamisen jälkeen. Näin ullakolla olisi ollut työntekoa varten tarpeeksi luonnonvaloa, ja tarvittavat tiilet olisi ollut avonaisista päädyistä kätevä toimittaa ullakolle.

Runkohuoneen tasakerranalaisissa muureissa on viitteitä siitä, että rakentaminen on aloitettu runkohuoneen itäseinästä eli tärkeästä kuoriseinästä ja edetty kohti länsiseinää. Sakariston ja asehuoneen rakentaminen on todennäköisesti edennyt niiden päätyseinistä kohti

runkohuonetta.
On todennäköistä, että samat muurarit ovat muuranneet sekä runkohuoneen että sakariston ja asehuoneen. Eri rakennusosissa esiintyvät limitysrytmit olivat hyvin samantyyppisiä. Vaikka sama muurari olisikin vaihdellut limitysrytmiä, eri rakennusosien välillä saattoi pystysuunnassa esiintyä eri rytmejä samassa järjestyksessä. Rakennustekniikan yhtenäisyys ja rakentamisen suunnitelmallisuus osoittavat, että kirkko on mitä todennäköisimmin rakennettu yhden rakennusvaiheen aikana, johon on sisältynyt useita rakennusetappeja.

Arkistolähteet:

Museovirasto. Rakennushistorian osasto (MV/RHO)

Hattulan kirkko
1966. Pohjakaava 1:300. Mittapiirros Peltonen, R. & Savolainen, P., 1966, täydentänyt Hirvonen, T., 1994.
1975. Yhteenveto tutkimuskaivauksista 19 - 29.5.1975, päiv. 29.5.1975 Luppi, P.
1987. Tutkimuskertomus, päiv. 7.2.1989, Hiekkanen, M.
1993. Tutkimus- ja konservointikertomus, päiv. 8.2.1994, Hiekkanen, M.

Kirjallisuus:

Ellei toisin mainita, lähteenä on käytetty pro gradu -työtä *Rakennusarkeologinen tutkimus Hattulan Pyhän Ristin kirkon rakennustekniikasta*. Tanja Ratilainen TY/Arkeologian oppiaine 2001.

Ailio, J., 1913. Hattulan kirkko Hämeen emäkirkko. *Kaikuja Hämeestä VIII:1-10.*
Drake, K., 1967. Tegelkyrkan i Hattula. *Stockholm Studies in History of Art 13:216-230.*
Drake, K., 1970. Hattulan kirkon problematiikkaa. *Arx Tavastica 2: 12-29.*

Drake, K., 1978. Knut Posse rakentajana Hämeessä. *Arx Tavastica 4: 45-55.*
Drake, K., 2001. Die Bauherren der burg Hämeenlinna im Mittelalter. *Castella Maris Baltici 3-4:212-217.*
Edgrèn, H., 1997. Kalkkimaalaukset ja maalausluettelo. Tampereen hiippakunta 1. Hattulan ja Tyrvännön kirkot. *Suomen kirkot 20: 40-104.* Toim. M.- T. Knapas.
Eriksdotter, G., 1996. Byggnadernas stratigrafi – exempel på byggnadarkeologisk metodik. *META 96/2: 3-19.*
Eriksdotter, G., 1997. The Stratigraphy of Buildings. Examples of the Methodology of Buildings Archaeology. Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nro 24. *Lund Studies in Medieval Archaeology 9: 741- 761.* Edited by Andersson, H. , Carelli, P. & Ersgard, L.
Eriksdotter, G. & Gardelin, G., Wallin, P., 1998. Från byggnad till dokument. En byggnadsarkeologisk pilotstudie i Malmöhuslän. Institute of archaeology. *Report series no 61.*
Hattulan ja Tyrvännön kirkot. *Suomen kirkot 20.* Toim. M. T. Knapas. Jyväskylä 1997.
Hiekkanen, M., 1994. *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku.* A Systematic Classification and Chronology. SMYA 101.
Hiekkanen, M., 1996. Uusia tutkimuksia Hattulan Pyhän Ristin kirkosta. *Arx Tavastica 10:47-76.*
Hiekkanen, M., 2000. Hämeen ja Satakunnan keskiaikaiset kivikirkot. Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa. Toim. Linder, M.-L., Saloniemi, M.- R. & Krötzl, C., *Tampereen museoiden julkaisuja 55:69-83.*
Kartano, E., 1946. Kappeli vai sakaristo? *SM LIII.:15-23*
Kartano, E., 1948. Hattulan kirkon asehuone. *SM LIV-LV:79-85.*
Kronqvist, I., 1942. Hattulan Pyhän Ristin kirkon muistoja. *SM 1940-42:44-63.*
Malm, G., 2000. Murarna berättar. Att tolka stratigrafi. *Det III nordiska stratigrafimötet Åland 1999.* Toim. Eriksdotter, G, Larsson, S. & Löndahl, V. Sivut 205-210.
Malm, G., 1992. Medeltidens murade byggnader som arkeologiska artefakter. Lund studies in medieval archaeology 9:221-248. Medeltida husbyggande. *Symposium i Lund nov. 1989.* Red. Jan-Erik Augustsson.
Parenti, R., 1988. Le Techniche di Documentasione per una Lettura Stratigrafica dell'Elevato. Archeologia e restauro dei monmenti. Il primo ciclo di lezioni sulla ricerca applicata in archeologia. Certosa di Pontignano (Siena) 28. 9- 10.10 1987. A cura di Riccardo Francovich e Roberto Parenti. *Ediwioni all'insegna del*

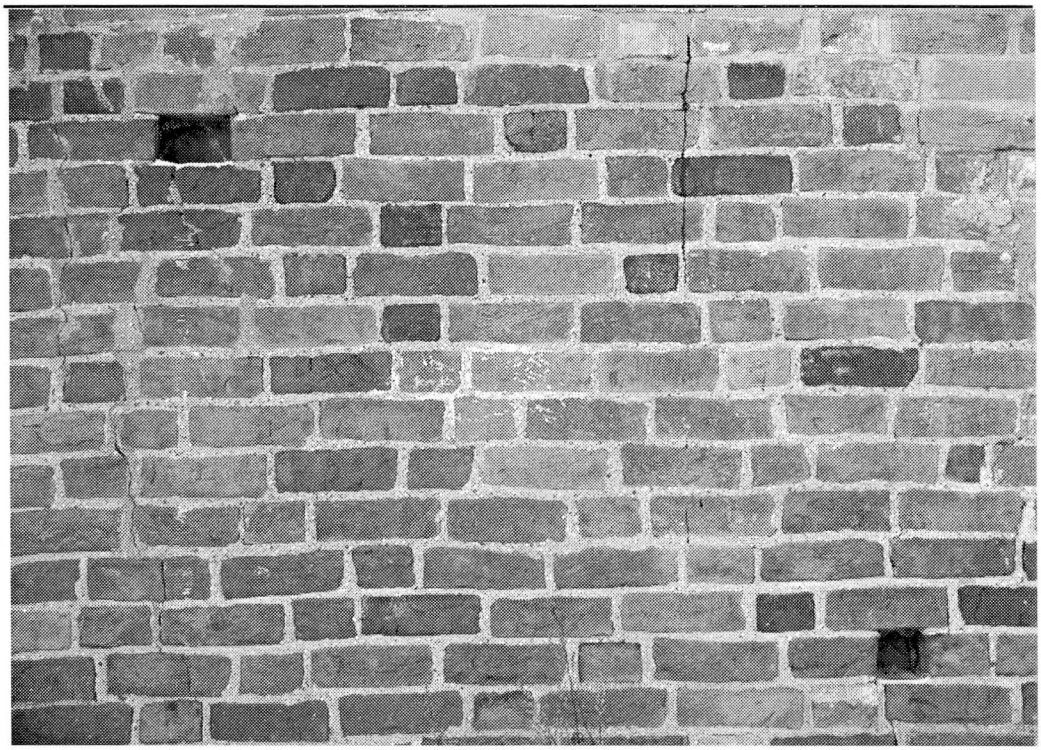

Ciglio. sezione III: 249-303. Firenze.
Radding, C. M. & C. W. W., 1992. *Medieval Architecture, Medieval Learning: Builders and Masters inthe Age of Romanesque and Gothic*. New Haven and London.
Rinne, J. ja Meinander, K. K., 1912. Hattula vanha kirkko. *Suomen nähtävyyksiä 5*. Helsinki.
Rodwell, W., 1989. *The Book of Church Archaeology.* London.
Sundnér, B., 1982. *Maglarp – en tegelkyrka som historiskt källmaterial*. Lund.
Svanberg, J., 1983. *Medeltida byggmästare*. Uppsala.
Uotila, K., 1998. Medieval Outer Baileys in Finland. With Special Reference to Turku Castle. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae III*. Turku.
Uotila, K., 1999. Digitaalinen dokumentointi rakennus–arkeologisessa tutkimuksessa. Historiallisen ajan arkeologian menetelmät. Seminaari 1998. *MV RHO julkaisuja 20: 28-32.*
Uotila, K., 2000. Kuusisto castle – stratigraphical problems regarding innerstructural of medieval walls. Att tolka stratigrafi. *Det III nordiska stratigrafimötet Åland 1999*. Toim. Eriksdotter, G, Larsson, S. & Löndahl, V. Sivut 80-86.

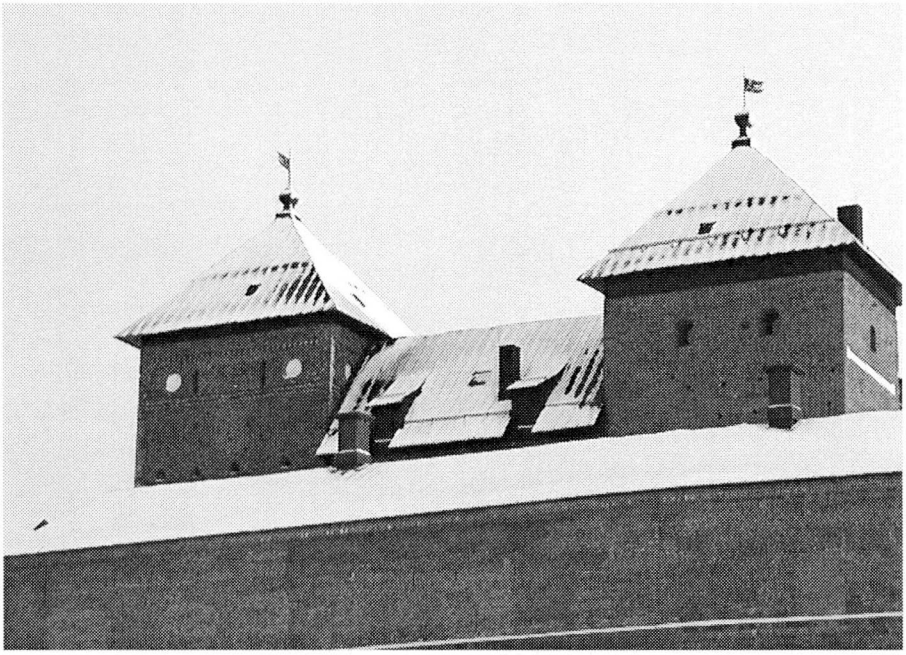

Tilanjärjestäminen myöhäiskeskiaikaisessa Hämeen linnassa

Terhi Mikkola

Hämeen linna on kohde, jota on tutkittu yli kahdensadan vuoden ajan. Nykyään linnaan kuuluu kolme rakennuskokonaisuutta: keskiaikaiset pää- ja esilinna sekä niitä ympäröivä 1770-luvulla rakennettu vallialue. Keskiaikaisen kehämuurin kyljessä olevat tiilirakennukset tehtiin 1740-1790 -luvuilla. (Kuva 1). Perinteisesti tutkijoita ovat kiinnostaneet kysymykset linnan ajoituksesta, linnan perustajasta ja linnan asemasta varhaiskeskiaikaisessa Hämeessä. Itse halusin keskittyä pro gradu -työssäni linnan sisäisiin toimintoihin sekä linnan asukkaiden ja siellä työskennelleiden henkilöiden välisten suhteiden järjestämiseen, ja siihen kuinka niitä on mahdollista tutkia ja tulkita. Näitä kysymyksiä on käsitelty etenkin Pohjoismaissa ja Isossa-Britanniassa 1980-luvulta alkaen (esim. Andersson 1997, Erikson 1995, Fairglough 1992, Hansson 2000, Mogren 1995, Walaker Nordeide 2000). Yksi tutkielmani tarkoitus olikin testata ja kehittää muulla aiemmin käytettyjä tutkimusmetodeja omaan aineistooni.

Linnan sisäistä organisaation tutkimista, eli sitä missä mitäkin tehtiin ja ketkä tekivät, on lähestytty toisaalta arkeologisten esinelöytöjen ja toisaalta rakenteiden kautta. Esineisiin perustuvat analyysit toimivat parhaiten lyhyen aikaa käytössä olleissa kohteissa, joista löytyneen materiaalin voi olettaa säilyneen alkuperäisillä paikoillaan. Parasta olisi tietenkin käyttää molempia lähdeaineistoja, mutta Hämeen linnan kohdalla esineiden käyttö osoittautui ongelmalliseksi. Tutkimukseni yhteydessä kävin läpi Hämeen linnan päälinnasta talletetut löydöt, joita laskelmieni mukaan on noin 2300 kappaletta (Hämeen linnan kaivaus- ja maalöydöt). Esilinnanpihoilta löytöjä on tuhansia enemmän. Esinevalikoima on laaja ja niin on niiden ajoitushaarukkakin, aina keskiajalta 1900-luvulle. Päälinnasta löytyneiden esineiden määrä ei suhteutettuna linnan seitsemänsataavuotiseen käyttöaikaankaan ole suuri, vain runsaat kolmesataa löytöä sataa vuotta kohden. Kun tämän päälle lisää Hämeen linnassa eri aikoina tehdyt lukuisat korjaustyöt, joiden yhteydessä huoneita on siivottu ja remontoitu perinpohjaisesti, ei esineiden käyttäminen tutkimusmateriaalina tuntunut hedelmälliseltä lähtökohdalta kysymyksenasetteluuni. Kokonaisuudessaan Hämeen linnan löytömateriaali on mielenkiintoinen tutkimuskohde, josta saa tietoa linnan esineellisestä kulttuurihistoriasta, kulutustottumuksista ja elämästä linnassa. Tulen varmasti palaamaan aiheeseen myöhemmin myös SKAS:in sivuilla.

Hämeen linnan päälinnasta on kuitenkin käytettävissä hyvä ja monipuolinen rakenteita koskeva aineisto: linnassa vuosina 1953-1968 tehtyjen tutkimustöiden muistiinpanot, Knut Draken väitöskirja Hämeen linnan rakennushistoriasta ja linnan sisätiloja kuvaavat kartat 1600-luvun lopulta lähtien. Kartoista omalle työlleni tärkeimmät olivat A. J. Nordenbergin 1720-luvulla linnan jokaisesta kerroksesta piirtämät kartat, joissa on yksityiskohtaiset selitykset kaikista päälinnan huoneista. (Hämeen linnan tutkimustöiden muistiinpanot 1953-62, MV, Drake 1968).

Tila tutkimuskohteena

Lähdeaineistoni huomioon ottaen päädyin käyttämään tutkimuksessani niin sanottua Access-analyysiä. Analyysi perustuu eri tilojen saavutettavuuteen tietystä lähtöpisteestä, esimerkiksi rakennuksen ulkopuolelta lähtien. Analyysin luojat, arkkitehtuuriteoreetikot Bill Hillier ja Julienne Hanson, kutsuvat metodiaan gamma-analyysiksi, mutta arkeologit ovat yleisesti omaksuneet tutkimustapaa paremmin kuvaavan nimen access-analyysi. Hillier ja Hanson julkaisivat vuonna 1984 teoksen "The Social Logic of Space", jossa he esittelivät useita rakennusten ja ympäristön tutkimukseen

kehittämiään metodeja. Yhteistä metodeille on tutkimuskohteiden mallinnus vertailukelpoisiksi. Hillier ja Hanson kritisoivat perinteisenä pitämäänsä taidehistoriallista ja rakenteiden yksityiskohtiin takertuvaa tutkimustapaa, katsoen sen jättävän ulkopuolelle esimerkiksi sen, kuinka rakennuksella on haluttu jakaa tilaa eli järjestää sosiaalisia suhteita. Heidän tutkimusotteensa on prosessualistinen ja teoksensa luonteeltaan ohjelmanjulistus, jonka koko sanomaa ei tarvitse ottaa kirjaimellisesti.

Teoksessa esiteltyjen metodien käyttö on tuottanut myös yleistettyjä ja ylitulkittuja tutkimuksia, joita on kritisoitu ankarastikin. (Chapman 1990, Brown 1990, Samson 1990). Yksi kritiikin kohde on ollut Hillierin ja Hansonin perusolettamus tilan sisältämästä sosiaalisesta merkityksestä. Oletusta on pidetty liian suoraviivaisena ja sen teoriapohjaa heikkona. (Samson 1990, Foster 1989). Mielestäni olennaista teoksessa "The Social Logic of Space" esitetyissä metodeissa on se, kuinka niitä voi soveltaa omaan tutkimusaineistoon. Metodeista Access-analyysi sopii hyvin laajojen ja monimutkaisten rakennusten tilanjaon tutkimiseen ja hahmottamiseen, minkä takia arkeologit ovat omaksuneet ja soveltaneet metodia omiin tutkimusaineistoihinsa. Jättämällä pois liialliset tulkinnalliset yksinkertaistukset analyysi on käyttökelpoinen tilanjärjestämistä kuvaava metodi, joka toimii hyvin yhden tai useamman tilakokonaisuuden rakenteen analysoinnissa ja vertailussa. (Foster 1989:40;Brown 1990:94, Chapman 1990:81, Samson 1990:6-7).

Access-analyysissä Hillier ja Hanson ovat ratkaisseet rakennuksien sisätilojen suhteiden kuvaamisen yhdenmukaistamisen kiinnittämällä huomiota huoneiden välisiin sisäänpääsyihin. Metodissa esitetään erilliset, tietyin kriteerein rajatut tilat symbolilla, esimerkiksi ympyrällä. Sisäänpääsyt tilojen välillä kuvataan viivoilla (kuva 2). Tilat järjestetään analyysikarttaan valitusta lähtöpisteestä pienimmän mahdollisen sisäänpääsymäärän päähän. (Hillier, Hanson 1984:147-149). Access-kartta ei vastaa pohjakaavakarttoja. Samassa kerroksessa vierekkäin olevat huoneet voivat olla sisäänpääsyjen perusteella kaukana toisistaan. Kartta on havainnollinen malli, jossa yhtä kaukana lähtöpisteestä olevat tilat asettuvat keskenään samalle tasolle. Access-kartan etu perinteisiin pohjakaavoihin verrattuna on, että siitä näkee, mitkä huoneet olivat yhteydessä toisiinsa, ja miten niiden välillä pääsi liikkumaan. Pohjakaavoista selviää saman kerroksen huoneiden keskinäinen sijoittuminen, mutta eri kerroksissa olevien huoneiden suhteet eivät hahmotu yhtä selkeästi, kun haluaa tarkastella koko rakennuksen tilanjakoa samanaikaisesti.

A päälinna
B esilinna
C esilinnan ja vallien välinen alue

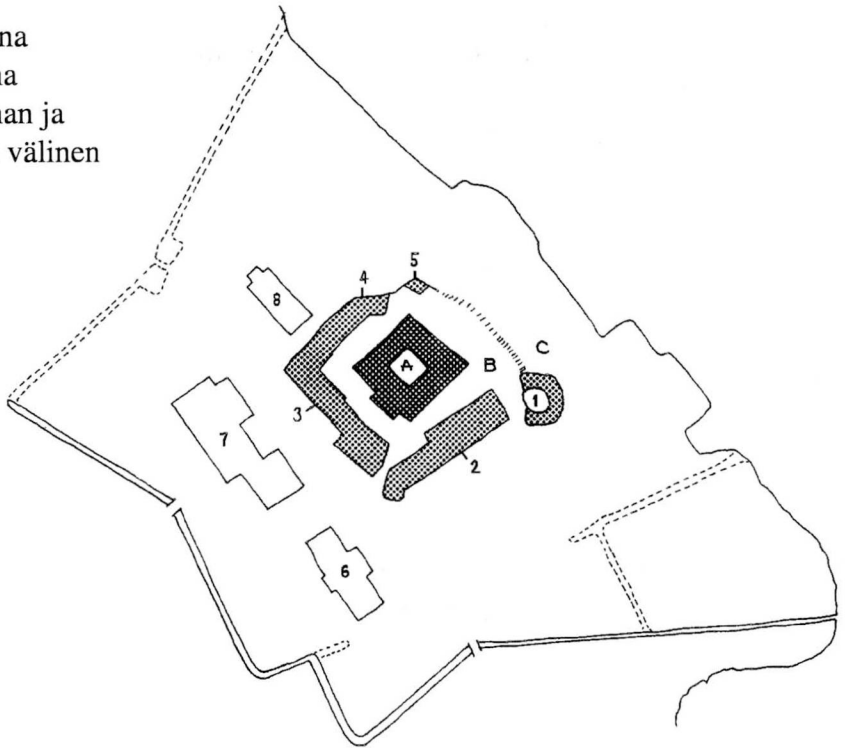

Hämeen linnan alueen pohjakaava.

Access-analyysi ei yksinään kerro mihin tarkoitukseen huoneita käytettiin. Koska halusin tehdä tutkimuksen linnan huoneiden käyttötarkoituksesta muidenkin tietojen, kuin yksittäisten rakenteellisten piirteiden tai kirjallisten mainintojen perusteella, käytin määrittelyn apuna päättelypuu –kaaviota, jossa huoneiden käyttötarkoitus määritellään niiden rakenteellisia piirteitä koskevien kyllä/ei kysymysten kautta (kuva 3). Metodia yhdessä access-analyysin kanssa on aiemmin käyttänyt James R. Mathieu tutkimuksessaan neljän 1200-luvun lopun walesilaisen linnan tilanjärjestämisen eroista ja yhteneväisyyksistä (Mathieu 1999). Yhdistämällä molempien analyysien tulokset voi erottaa, tässä tapauksesta Hämeen linnasta, eri toiminnoille varattuja tiloja ja huoneryhmiä.

Ennen päättelypuun laatimista täytyy päättää mitkä piirteet ovat eri käyttötarkoituksiin varatuille huoneille ominaisia. Koska huoneen käyttötarkoitus määritellään tutkijan ennakko-oletuksen perusteella, ei päättelypuu ole varsinainen tutkimusmetodi, vaan sillä kuvataan huoneiden määrittelyn perusteet. Sen käytön etu on, että se vaatii tutkijan selvästi osoittamaan huoneen määritellyn käyttötarkoituksen perusteet ja antaa mahdollisuuden tehdä tulkintoja huoneista, joiden käyttötarkoitusta ei aiemmin ole

määritelty, esimerkiksi puutteellisten rakennetietojen takia. Päättelypuussa otetaan huomioon useita huoneen piirteitä yhtäaikaisesti, mikä tekee mahdolliseksi sellaisten tulkintojen kyseenalaistamisen, joissa yhdelle huoneen piirteelle on annettu määräävä merkitys.

Huoneiden käyttötarkoitusta kuvaaviksi määritteiksi valitsin asumisen, puolustuksen, varaston, eteisen, työtilan ja tuvan/salin. Rakenteellisten piirteiden perusteella en pystynyt Hämeen linnan kaikkien huoneiden yksinomaista käyttötarkoitusta määrittelemään. Osa huoneista sai useampaa toimintoa kuvaavan määrityksen, esimerkiksi puolustus/työtila tai asuminen/työtila. Tämä vastaa varmasti paremmin todellisuutta kuin se, että huone olisi ollut tarkoitettu yksinomaan yhtä toimintaa varten. Todennäköisesti niitäkin huoneita, jotka päättelyketjun perusteella määrittelin esimerkiksi asuintiloiksi, käytettiin tarpeen mukaan esimerkiksi työtilana. Käyttötarkoituksen määrittelyssä onkin kysymys siitä, mihin käyttöön huone rakenteellisten piirteidensä perusteella oli sopivin.

Eri tiloja osoittavat perusteet valitsin soveltaen muiden tutkimusten esimerkkejä omaan aineistooni. Esimerkiksi yhtenä asuintilan luonnollisena piirteenä on pidetty tulisijan olemassaoloa . (Hansson 2000:27). Vastaavasti varastoiksi on määritelty tiloja, joissa lämmönlähdettä ei ole. Tulisijan lisäksi asuintilan tai makuukamarin ominaisuuksiksi voi määritellä pienen pinta-alan, yhden sisäänkäynnin, käymälän läheisyyden ja hyvän valaistuksen (Mathieu 1999:123-124). Piirteet viittaavat asumismukavuuksiin ja yksityisyyteen. Itse jätin kriteereistä vähemmälle huomiolle hyvän valaistuksen eli usean ikkunan olemassaolon. Ensisijaisesti asuintiloiksi tulkitsin huoneet, joissa oli tulisija ja vain yksi sisäänkäynti. Tämä sen takia, että täällä kylmässä Pohjolassa huone, jossa oli monta ikkunaa, ei ainakaan talvisaikaan ollut kovin mukava. Käymälän läheisyyttä en ottanut huomioon, koska Hämeen linnassa olleiden käymälöiden käyttöajasta ei ole varmoja tietoja. Toisaalta, kun jätin asuintilojen kriteereistä pois helpon pääsyn käymälään, saatoin verrata analyysin jälkeen, sijaitsivatko asuntilat oletettujen käymälöiden läheisyydessä.

Määräävimpänä huoneiden käyttötarkoituksen perusteena pidin ampuma-aukkojen olemassaoloa. Jos niitä oli huoneessa, niin tulkitsin sen puolustustilaksi ottamatta huomioon muita huoneen piirteitä. Jos huone oli yhteydessä puolustustilaan, eli yhden sisäänkäynnin päässä sieltä, määrittelin sen yhdeksi käyttötarkoitukseksi puolustuksen. Toinen tarkoitus määräytyi huoneen muiden piirteiden perusteella. Toki täytyy muistaa, että koko linna oli rakennettu puolustusta varten, ja

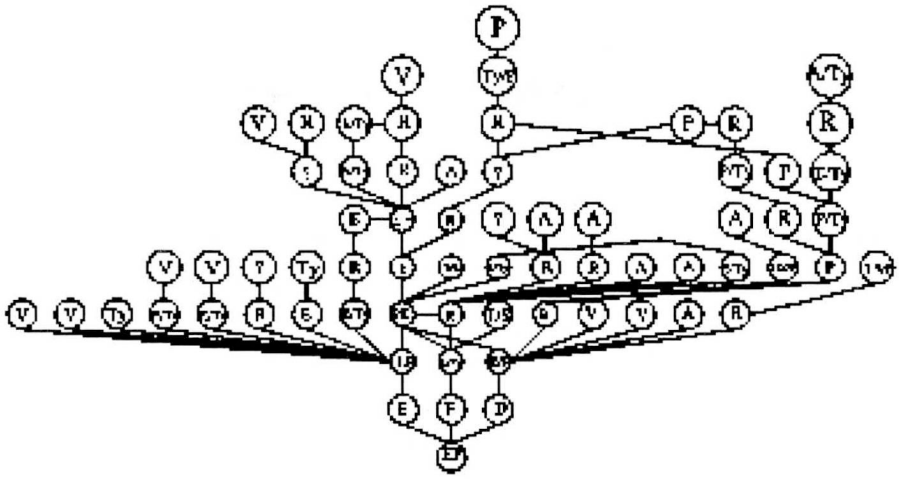

Hämeen linnan kulmatornivaihe: Access-kartta ja huoneiden käyttötarkoitukset.

varmasti sitä voitiin puolustaa muualtakin kuin ampuma-aukoilla varustetuista tiloista.

Päättelypuun avulla saadut huonemääritykset ovat tulkintoja, mutta niiden etu on, että kaikki huoneet on määritelty samoilla perusteilla. Näin saatuja tuloksia voi verrata keskenään. Yksittäisen huoneen käytön määrittelyn lisäksi voi tehdä päätelmiä siitä, oliko joku linnan osa varattu ensisijaisesti tiettyä toimintoa varten. Kuten access-analyysikin, vaatii päättelypuun käyttö tarkat tiedot tutkittavan kohteen rakenteellisista piirteistä. Hämeen linnasta tehdyt tutkimukset antavat mielestäni hyvät lähtökohdat molempien metodien käyttöön.

Linna 1500-luvun puolivälissä

Tutkimuksessani tein kahdesta Hämeen linnan käyttövaiheesta edellä kuvatut analyysit. Ensimmäinen niistä kuvaa Knut Draken terminologian mukaan kulmatornilinnavaihetta. Draken tulkintojen mukaan tämä Hämeen linnan viimeisen keskiaikaisen rakennusvaiheen päättyminen ajoittuu viimeistään vuoteen 1520, eli keskiajan lopulle. (Drake 2001:215). Linnan varhaisemmista vaiheista access-kartan tekeminen olisi ollut hankalaa, koska silloin linnan ylemmissä kerroksissa on voinut olla puurakenteita, joita ei enää pysty rekonstruoimaan. Tutkimuksessani halusin keskittyä päälinnan käyttöön siellä asuvien ja toimivien ihmisten näkökulmasta. Siksi valitsin access-karttani lähtöpisteeksi esilinnanpihan, josta otin huomioon sisäänkäynnit linnan toiseen kerrokseen danskeri- ja fatabuuritornin kautta. Esilinnanpihan muut rakenteet jätin access-kartoista

pois myös lähdekriittisten ongelmien takia. Pihan rekonstruoiminen verrattuna päälinnan tiloihin on huomattavasti hankalampaa. Toisaalta, kun en ottanut esilinnan pihalle arkistolähteiden mukaan 1500-luvun lopussa rakennettuja asuintupia huomioon, tulee analyysistä ilmi päälinnan rakenteen muuttuminen, kun sen merkitys asuintilana väheni.

Kulmatornilinnavaiheessa huoneiden ja muiden tilojen määrä oli 68 kappaletta. Kulmatornilinnaa kuvaavasta access-kartasta näkee, kuinka linnan sisätilat jakautuivat huoneiden muodostamiin ryhmiin, joilla oli oma keskustila, huone tai eteinen (kuva 2). Keskustilojen välillä pääsi kulkemaan toisen kerroksen tasolla linnan pihan ympärillä kiertävän solakäytävän kautta. Huoneryhmiä voi erottaa neljä: pohjakerroksen, kukkotornin ja koillissiiven toisen ja kolmannen kerroksen huoneet. Luoteissiiven toisen ja kolmannen kerroksen huoneet muodostivat myös oman ryhmänsä, johon kuului muutamia viereisten siipien huoneita. Muista huoneryhmistä luoteissiipi eroaa siinä, että sinne pääsi solakäytävältä kolmen oven kautta. Muihin linnan toisen kerroksen ryhmiin, kukkotorniin ja koillissiipeen, pääsi sieltä vain yhdestä ovesta. Linnan siipien ylimmät kerrokset olivat yhteydessä toisiinsa käytävien ja portaiden välityksellä, eivätkä ne muodostaneet tietyn keskustilan ympärillä ollutta ryhmää. Ylimmistä tiloista pääsi myös linnan kahteen korkeimpaan torniin, eli länsi- ja pohjoistorniin.

Luoteissiivessä oli kaikkiin muihin huoneryhmiin verrattuna eniten asuintiloja ja lisäksi yksi tupa/sali, jonka voi periaatteessa katsoa myös tarkoitetun asuintilaksi. Knut Draken rekonstruktioehdotuksessa luoteissiiven tilojen yhteydessä oli käymälä, mitä pidetään yhtenä asuintilojen ominaisuutena (Drake 1968:94, 103). Merkille pantavaa on, että luoteissiipi oli ainoa linnan huoneryhmistä, josta ei päässyt linnan muihin tiloihin kulkematta solakäytävän kautta. Se oli myös ainoa toisen kerroksen huoneryhmistä, johon solakäytävältä pääsi useammasta kuin yhdestä ovesta, ja ainoa, josta ei ollut yhteyttä linnan puolustustiloihin. Siiven luoteisessa ulkomuurissa oli ovi, jonka on tulkittu vieneen päälinnan muuria kiertävälle puiselle puolustuskäytävälle. Puiset puolustuskäytävät eivät välttämättä olleet pysyviä rakennelmia, vaan niitä tehtiin tarpeen tullen, esimerkiksi jos linnaa uhkasi vihollisen hyökkäys (Lovén 1996:31). Kuitenkin se, että luoteissiivestä ei ollut sisäkautta yhteyttä linnan muihin huoneryhmiin ja puolustustiloihin mielestäni osoittaa, että linnan asuinsiipi oli tarkoituksella haluttu niistä eristää.

Koillissiiven tilat olivat portaikon välityksellä yhteydessä linnan puolustustiloihin, minkä takia osa siiven huoneista sai käyttötarkoituksekseen lisämääreen

Päättelypuu
Huoneiden käyttötarkoituksen määrittely

Etene kohdasta "aloitus" seuraavaan määritykseen ja siitä edelleen kysymysketjun päähän.

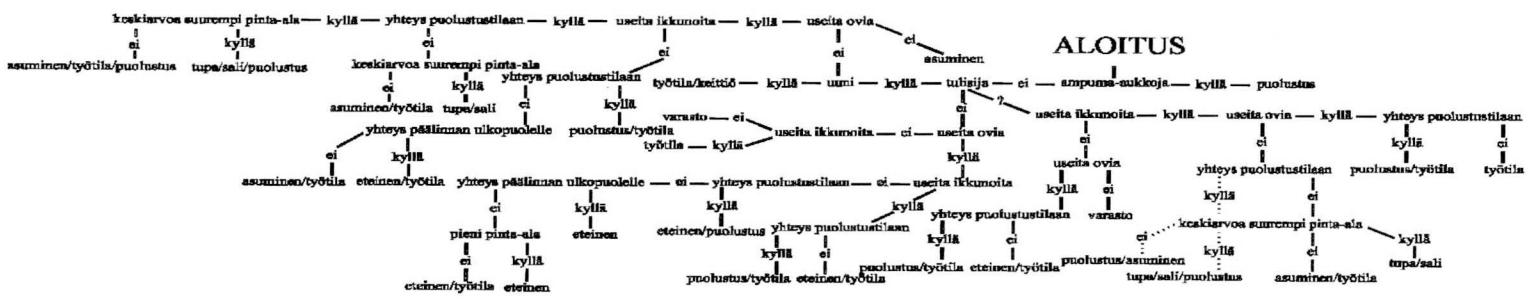

puolustus. Siellä oli asuin- ja varastotiloja. Koillissiivestä pääsi kehämuurin danskeritorniin, jonka on tulkittu liittyvän linnan puolustukseen. Tornissa on arveltu olleen myös käymälä, mikä myös viittaisi siihen, että osa koillissiiven tiloista oli tarkoitettu asumiseen.

Linnansiipien ylimmät tilat olivat varatut puolustamiseen. Linnan muista tiloista ne eroavat siinä, että niiden välillä pääsi kulkemaan suoraan eikä niitä oltu sijoitettu tietyn keskustilan ympärille. Niihin pääsi kukkotornin eteishuoneen portaista ja koillissiivestä. Helppo liikkuminen tilasta toiseen oli puolustuksen kannalta tärkeää.

Varhaisemmalla keskiajalla linnan lounaissiivestä ulkonevasta kukkotornista oli linnanportti esilinnanpihalle. Tornilla oli tärkeä merkitys kulkureittinä linnan toiseen kerrokseen myös kulmatornilinnavaiheessa. Sen kautta johtivat ainoat sisäkautta kulkevat portaat linnan pohjakerrokseen. Access-kartassa otin huomioon linnanpihan ja toisen kerroksen välillä mahdollisesti olleet puuportaat tai tikkaat. Jos niitä ei ollut tai ne eivät olleet jatkuvasti käytössä, kukkotorni oli ainoa reitti pohjakerroksesta linnan toiseen kerrokseen. Kaikki linnan toiseen kerrokseen menijät, niin vieraat kuin linnan asukkaatkin, ovat tällöin joutuneet kulkemaan kukkotornin kautta. Sinne johtaneet portaat eivät nousseet suoraan tornin keskushuoneeseen, vaan sen vieressä olleeseen pieneen ikkunattomaan eteiseen. Sieltä pääsi keskushuoneen ja sen linnanpihan puoleisen eteisen kautta solakäytävälle. Kukkotornista solakäytävälle johtavan eteisen ovea vastapäätä, linnanpihan toisella puolella, oli tiilikomeroin koristeltu seinä ja luoteissiiven saliin johtavan eteisen portaali. Linnaan tulijat olivat varmasti vaikuttuneita näkemästään.

Pohjakerroksen tilat olivat määritykseni perusteella varastoja ja työtiloja. Pohjakerroksen huoneiden käyttötarkoituksen tulkinta oli linnan tiloista kaikkein hankalinta. Aikaisemmissa tulkinnoissa sen huoneita on pidetty linnan palvelusväen työ- ja asuintiloina, ja siellä olisi ollut linnan keittiö ja kappeli (Ailio 1917:177; Gardberg 1993:57). Pohjakerroksen huoneita käytettiin varastoina 1900-luvulle asti. Voi olla, että niiden lattiankorjauksissa ja siivoustöissä huoneissa mahdollisesti olleet tulisijat ja uunit ovat tuhoutuneet. Määrittelyni perusteella pohjakerroksessa oli joka tapauksessa muihin huoneryhmiin verrattuna eniten varastotiloiksi luokiteltavia huoneita. Kovin paljon tilaa muihin tarkoituksiin siellä ei ollut. Arkistolähteiden mukaan 1500-luvulla päälinnan ulkopuolella oli ainakin 25 asuinpirttiä ja 11 työtupaa (Vilkuna 1998:24-25). Omankin tutkimukseni perusteella näyttäisi siltä, että pohjakerros oli pikemmin tarkoitettu varastokäyttöön kuin työ- tai asuintiloiksi.

Hämeen linna vuodesta 1560 tehtyjen muutosten jälkeen: Access-kartta ja huoneiden käyttötarkoitukset.

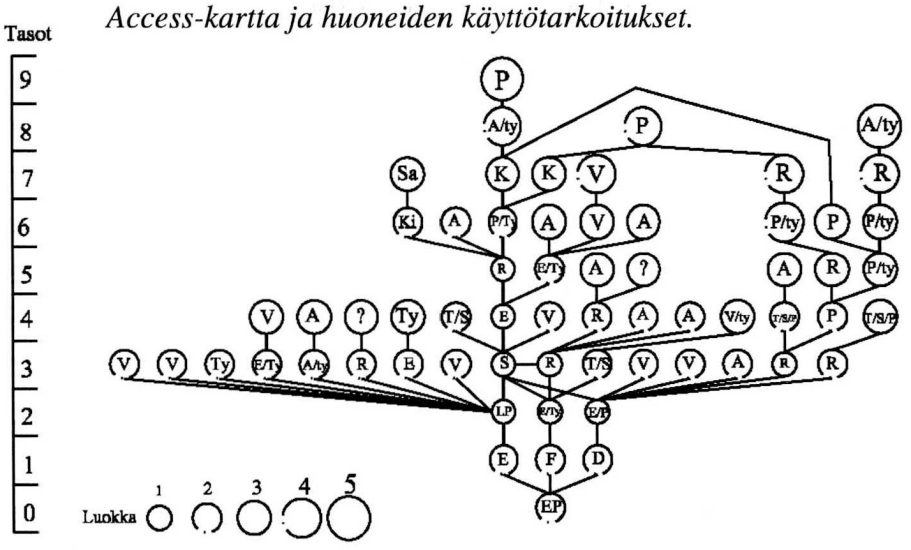

Keiden käytössä nämä linnasta hahmottamani eri tilat ovat olleet? Tarpeellista taustaa tulkinnoilleni antaa Anna-Maria Vilkunan väitöskirjan "Kruunun taloudenpito Hämeen linnassa 1500-luvun puolivälissä" tiedot linnan asukkaista, kruunun virkamiehistä, sotilaista, palveluskunnasta ja käsityöläisistä.

Huonemääritysteni perusteella linnan luoteissiipi oli varattu ensisijaisesti asumiseen. Koska sieltä ei ollut suoraa yhteyttä puolustustiloihin, voi olettaa, että sen asukkaan eivät olleet linnan puolustuksesta vastaavia asemiehiä. Aikaisemmissa tutkimuksissa luoteissiipeä on pidetty linnanvoudin ja muun ylemmän henkilökunnan asuintiloina. Oma tutkimukseni tukee tätä oletusta. Suuri osa linnan asukkaista oli 1500-luvun puolivälissä sotilaita, ja analyysini perusteella näyttää siltä, että linnan koillissiiven tilat olivat heitä varten. Sieltä pääsi linnan ylimpien tilojen puolustuskäytävälle. Lisäksi koillissiiven tuvissa riitti tilaa sotilaiden majoittamiseen.

Tulkintani mukaan kukkotornin tilat olivat asuin-, eteis- ja työtiloja sekä varastoja. Tornin huoneet oli varattu erilaisiin toimintoihin, eikä sen käyttötarkoitusta voi tulkita yhtä selkeästi kuin luoteissiiven käyttöä asuintilana tai koillissiiven merkitystä puolustukselle. Tornista oli myös yhteys pohjakerrokseen ja linnan ylimmän kerroksen puolustustiloihin, mikä tekee sen ensisijaisen käyttötarkoituksen määrittelyn vaikeammaksi. Jos linnan luoteissiivessä asui vouti henkilökuntineen ja koillissiivessä sotilaat, niin sijaa vaille tutkimuksessani jäisivät linnan käsityöläiset ja muut palkolliset.

Kukkotornin kautta kulkivat linnan toiseen kerrokseen ainoat kiinteät portaat ja niiden käyttöä varmasti valvottiin. Niiden ja puolustustiloihin menevien portaiden perusteella tornin mieltäisi mieluummin puolustukseen liittyväksi kuin asuintiloiksi. Varsinaista puolustustilaa ampuma-aukkoineen kukkotorni ei kuitenkaan ollut. Pinta-alaltaan pienessä tornissa ei ollut suuremmin asuintilaakaan. Kukkotornia ei ehkä oltu tarkoitettukaan mihinkään yksittäiseen toimintaan, vaan myöhäiskeskiajalla siellä oli tiloja eri toimintoja varten. Tärkeä merkitys sillä oli kuitenkin pohjakerroksen ja toisen kerroksen välisen kulun kontrollissa.

Hämeen linnan rakentamisen esikuvana on pidetty Baltian Saksalaisen ritarikunnan luostareiden tapaan rakennettuja linnoja. Niiden klassinen muoto on nelikulmainen muuri, jonka siipiin rakennettiin erilliset tilat kappelia, asumista ja ruokailua varten. Linnojen sisätilanjako kuvasi ritarikunnan sosiaalista rakennetta, ja linnoissa oli varattu omat tilat eri tehtäviä suorittavia henkilöitä varten. (Alttoa 1993: 10; Lovén 1996:215; Tuulse 1942:124-124: 1952:174-175). Ritarikuntalinnojen vaikutus Itämeren rantojen linnanrakentamiseen alkoi 1200-luvun lopulta. Aikaisemmin vaikutuksen katsottiin kestäneen 1400-luvulle, mutta uusimpien tutkimusten mukaan niiden mukaisia rakenneratkaisuja tehtiin vielä 1500-luvun alussa, eli samoihin aikoihin kun Hämeen linnan viimeisen rakennusvaiheen on tulkittu päättyneen. (Alttoa 1993:16).

Kiistämättä Hämeen linnan pohjakaavan vastineet löytyvät Baltiasta. Johtuiko myöhäiskeskiaikaisen Hämeen linnan sisätilanjako luostareista periytyvistä ratkaisuista vai liittyykö se 1400-1500 –lukujen vaihteessa alkaneeseen uuteen tapaan järjestää linnojen sisätilaa? Varhaisemmalla keskiajalla linnan tarkoitus oli olla yhdistetty asumis- ja puolustustila. Valloittaakseen linnan vihollisen oli tultava yli muurin. Tuliaseiden yleistyessä puolustus keskitettiin linnan ympärille maantasoon ja valleille. Samalla sotilasjoukkojen määrä lisääntyi ja niiden luonne muuttui. Aikaisemmin asemiehet olivat kuuluneet ritareina linnanherran seurueeseen ja heidän tupansa olivat linnanherrojen asuintilojen vieressä, mikä kuvasi ritariajalle tyypillistä yhteiseloa. Tykkimiehiä ja muita palkkasotilaita pidettiin epäluotettavina, eivätkä linnanherrat halunneet heitä lähelleen. (Gardberg 1959:376; Tuulse 1952:215).

Ensimmäisenä pohjoismaisena linnana, jossa puolustus erotettiin selkeästi asuintiloista 1500-luvun alun vuosikymmeninä, pidetään Malmöhusia. Siellä päälinna oli asuinkäytössä ja puolustus keskitettiin esilinnanpihalle. Saksalaisissa ritarikuntalinnoissa samantyyppisiä ratkaisuja tehtiin 1400-luvun lopusta

lähtien. Hämeen linnan kulmatornivaiheessa puolustustilat sijaitsivat vielä päälinnassa ja näin se liittyy keskiaikaiseen rakennusperinteeseen. Samalla tavalla asuin- ja puolustustilat oli yhdistetty 1475 perustetussa Olavinlinnassa. Tapa säilyi Ruotsiin rakennetuissa linnoissa 1540-luvulle saakka. (Gardberg 1959:111, 377; Tuulse 1942:290; 1952:236-237). Hämeen linnan tilanjaon ja –käytön vertaaminen muihin suomalaisiin, balttilaisiin ja pohjoismaisiin linnoihin olisi mielenkiintoista sen iän ja rakennusperinteen tutkimisen kannalta. Ongelma on, että samankaltaisia tutkimuksia on tehty vähän, ja harvasta linnasta on olemassa niin hyvää lähdeaineistoa, että vastaava analyysi olisi mahdollinen.

Muutokset tilanjärjestämisessä 1560-luvun jälkeen

Tein vastaavanlaisen analyysin Hämeen linnan 1560-luvun jälkeistä tilanjakoa kuvaavasta tilanteesta (kuva 4). Yksittäisiä muutostöitä, ovien ja portaiden umpeen muuraamista tai huoneiden kunnostusta, ei voi tarkasti ajoittaa. Sen takia analyysini ei kuvaa mitään tiettyä aikaa, vaan sitä miten myöhäiskeskiaikaista tilanjakoa muutettiin 1500-luvun puolivälin jälkeen. Vuoden 1560 olen valinnut hypoteettiseksi aikarajaksi, koska silloin arkistolähteissä alkaa olla enemmän mainintoja Hämeen linnassa tehdyistä korjaustöistä. Jonkinlainen takaraja access-kartan kuvaamalle ajalle on linnaa vuonna1659 tuhonnut tulipalo, jonka jälkeen linnan käytön asuntona katsotaan päättyneen. Seuraavat suuremmat muutostyöt linnassa tehtiin 1720-luvulla, kun linna muutettiin armeijan varikoksi. Tähän yhteyteen liittyvät käyttämäni Nordenbergin laatimat pohjakaavat linnan eri kerroksista. (Drake 1968:24-25; Ailio 1917:148-155).

Kovin paljon Hämeen linnassa tehdyt muutokset eivät analyysini perusteella linnan tilanjärjestämiseen vaikuttaneet. Muutokset johtuvat lähinnä joidenkin oviaukkojen ja portaikkojen umpeen muuraamisesta. Sisäänkäyntejä tukkimalla linnassa ikään kuin palattiin varhaisemman keskiajan tapaan sijoittaa huoneet yhden keskustilan ympärille niin, että huoneiden läpi ei päässyt kulkemaan. Tässä suhteessa Hämeen linna poikkesi muista linnoistamme. Kun Ruotsin valtakunnan linnoja uudistettiin 1500-luvun puolivälistä asuinkäyttöön, niihin rakennettiin yleensä saleja ja huoneita, joiden läpi pääsi kulkemaan huoneesta toiseen menemättä keskustilan kautta (Gardberg 1959:377-378).

Lähteiden mukaan Hämeen linnassa asukkaat alkoivat 1500-luvun puolivälin jälkeen siirtyä esilinnan pihalle puurakennuksiin, koska päälinna oli asuinkelvottomassa kunnossa. Huonemäärityksieni mukaan päälinnan asuintilojen määrä

oli kuitenkin edellisestä vaiheesta lisääntynyt. Tulkintaa vaikeuttaa se, että tätä vaihetta kuvaava access-karttani on ikään kuin kaikkien muutosten summa, koska yksittäisiä muutoksia ei voi tarkemmin ajoittaa. Osa niistä saattaa olla tehty 1700-luvun puolella. Yksi syy siihen, että linnassa oli kulmatornivaihetta enemmän pieniä asuinhuoneeksi määriteltyjä tiloja saattaa olla, että 1600-luvun alussa linnaa alettiin käyttämään vankilana. Tarvittiin enemmän pieniä tiloja, joita pääsi helpommin vartioimaan – enää ei niinkään vartioitu pääsyä linnaan vaan sieltä pois.

Arkistolähteet:

Museovirasto. Rakennushistorian osasto (MV/RHO)

Hämeen linnan kaivaus- ja maalöydöt. KM 95057:1-5245.
Päälinnan löydöt vuosilta 1953-1965 luetteloissa 1 – 6.
Hämeen linnan tutkimustöiden muistiinpanot.
Hämeen linnan arkisto (Hämeen linna).

Kirjallisuus:

Ailio, Julius 1917. Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria. *Hämeenlinnan kaupungin historia* 1. Hämeenlinna.
Alttoa, Kaur 1993: Das Konventshaus in Estland. Castella Maris Baltici I. *AMAF* I. Ekenäs.
Andersson, Annika. 1997. Spatial analysis in time. Hammershus castle. Visions of the past. Trends and traditions in Swedish medieval archaeology. Ed. Andersson Hans, Carelli Peter & Ersgård Lars. *Lund studies in medieval archaeology* 19. Stockholm.
Brown, Frank E. 1990. Comment on Chapman: some cauntionary notes on the application of spatial measures to prehistoric settlements. *The social archaeology of houses.* Ed. Ross Samson. Edinburgh.
Chapman, John. 1990. Social inequality on Bulgarian tells and the Varna problem. *The social archaeology of houses.* Ed. Ross Samson. Edinburgh.
Drake, Knut 1968: Die Burg Hämeenlinna im Mittelalter. Eine Baugeschichtliche Untersuchung. *SMYA* 68. Helsinki.
Drake, Knut 2001: Die Bauherre der Burg Hämeenlinna im Mittelalter. Castella Maris Baltici. *AMAF* V.
Erikson, Anna-Lena. 1995. Maktens boningar. Norska riksborgar under medeltiden. *Lunds studies in medieval archaeology* 14. Tonsberg.
Fairglough, Graham 1992. Meaningful constructions – spatial and functional analysis of medieval buildings. *Antiquity* 66. 348-66.

Foster, Sally 1989. Analysis of spatial patterns in buildings (access analysis) as an insight into social structure: examples from the Scottish Iron age. *Antiquity* 63.
Gardberg, Carl Jacob 1959: Åbo slott under den äldre Vasatiden. En byggnadshistorisk undersökning. *SMYA* 60. Helsingfors.
Gardberg, Carl Jacob, Welin, Per-Olof 1993: *Suomen keskiaikaiset linnat*. Keuruu.
Hansson, Martin 2000: Jarlens residens. Gammal och ny arkeologi på Hulthaby borg. *University of Lund. Institute of Archaeology report series* No. 73. Lund.
Hillier, Bill & Hanson, Julienne 1984: *The Social logic of space*. Cambridge.
Lovén, Christian 1996: Borgar och befästningar i det medeltida medeltida Sverige. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar. *Antikvariska serien. Fyrtionde delen*. Stockholm.
Mathieu, James R. 1999: New Methods on Old Castles: Generating New Ways of Seeing. *Medieval Archaeology*. Journal of the Society for Medieval Archaeology. Volume 43. London.
Mogren, Mats 1995: Borgforskning förr och nu. Lindholmen. Medeltida riksborg i Sverige. Toim. Mogren, Mats & Wienberg, Jes. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 17. Stockholm.
Walaker Nordeide, Sæbjørg 2000: Steinvikholm slott – på overgangen

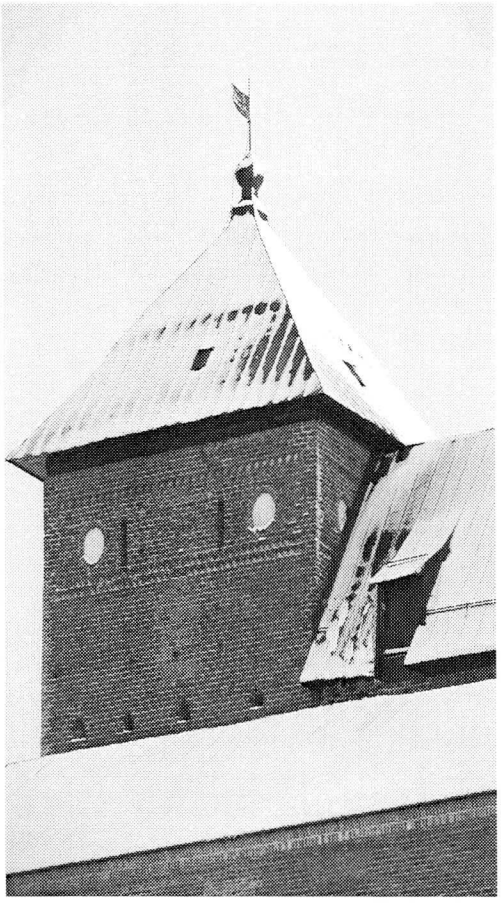

fra middelalder til nyere tid. NIKU temahefte 23:1-82. Trondheim.
Samson, Ross 1990: Introduction. *The social archaeology of houses*. Toim. Ross Samson. Edinburgh.
Tuulse, Armin 1942: *Die Burgen in Estland und Lettland*. Dorpat.
Tuulse, Armin 1952: *Borgar i västerlandet. Ursprung och typutveckling under medeltiden*. Stockholm.
Vilkuna, Anna-Maria 1998: Kruunun taloudenpito Hämeen linnassa 1500-luvun puolivälissä. *SHS. Bibliotheca historica* 31. Helsinki.

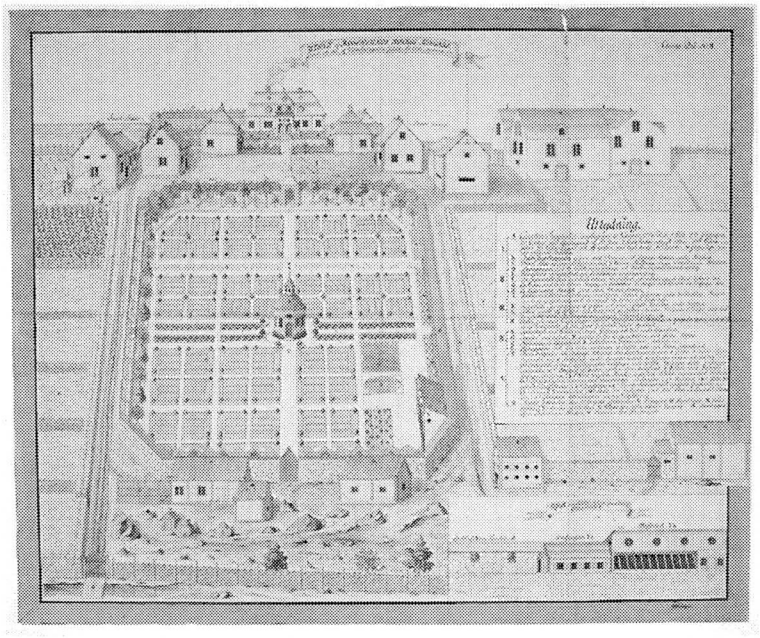

Utsigt af Rosenlunds Backes Åbygnad jämte en del af upodlingarne sedan År 1755. Afteckнade 1777. Detalj.

Päivi Luppi

ASPEGRENIN PUUTARHASSA

- 1700-LUVUN PUUTARHOJEN SALOIHIN PEREHTYMÄSSÄ

Rosenlundin pappila on Pietarsaarenseudun seurakuntayhtymän omistama 1700-luvulla rakennettu pappila ja siihen kuuluva suuri puutarha. Suurta puutarhaa kutsutaan myös rakennuttajansa mukaan Aspegrenin puutarhaksi.

Kirkkoherra Gabriel Aspegren syntyi Kristiinankaupungissa 9.12.1708. Tultuaan ylioppilaaksi hän lähti opiskelemaan Turun akatemiaan, mutta varattomana hän joutui keskeyttämään opintonsa. Toimittuaan kotiopettajan joitakin vuosia, hän lähti Ruotsiin ja opiskeli Uppsalan yliopistossa. Maisteriksi hänet vihittiin vuonna 1758, jonka jälkeen hän palasi Suomeen ja sai viran Turun akatemiasta, jossa hän toimi historian ja moraalifilosofian dosenttina. Vuonna 1740 hän sai pappisvihkimyksen ja siirtyi opettajaksi ja myöhemmin rehtoriksi Vaasan triviaalikouluun.

Gabriel Aspegren valittiin vuonna 1754 Pedersören seurakunnan kirkkoherraksi. Vanha pappila oli melko huonossa kunnossa ja Aspegren saikin 50 vuodeksi vuokraoikeuden ja verovapauden pappilan lähellä olleeseen maa-alueeseen. Runsaat kaksi vuosikymmentä hän uurasti ja rakennutti uuden pappilan sekä raivasi sen eteläpuolella olevasta kivisestä ja soisesta maa-alueesta ainutlaatuisen puutarhan.

Turun rauha oli solmittu 1743, sota, kylmät talvet ja katovuodet olivat takana päin ja yhteiskunnallinen toimeliaisuus virisi. Pietari Kalm palasi vuonna 1751 Kanadaan ja Pohjois-Amerikkaan suuntautuneelta matkaltaan ja ryhtyi luennoimaan hedelmäpuiden, värikasvien ja muiden teollisuuden raakaineeksi kelpaavien kasvien hyödyllisyydestä. Tilallaan Hirvensalon Sipsalossa hän opasti käytännössä puutarhan perustamista ja kasvien hoitoa. Turun akatemian uutta puutarhaa oli ryhdytty rakentamaan 1750-luvlla.

Puutarhat oli tuolloin tapana rakentaa 70 x 80 kyynärän suuruisiksi ja pääasiallisesti neliön tai suorakaiteen muotoisiksi. Puutarha-alue ympäröitiin aidalla ja jaettiin yleensä neljäksi 30 x 30 kyynärän suuruisksi kortteleiksi. Yhdessä korttelissa (trä-gård) kasvoi hedelmäpuita, toisessa hyötykasveja kuten esimerkiksi kaalia, kolmas kortteli oli varattu kauniille kukille ja neljäs lääkeyrteille. Kortteleiden ympärillä kulki hiekkakäytävät, joista keskellä kulkevien pääkäytävien tuli olla 5-6 kyynärän levyisiä. Kortteleiden ympärille istutettiin matalia kirsikkapuita tai leikattuja marjapensaita, useimmiten karviaismarjapensaita.

Enää ei puutarhan ja varsinkin hyötytarhan pitäminen ollut vain ylemmän yhteiskuntaluokan harrastus, vaan ihanteellisena ajatuksena oli, että hyödyllisiä ja terveellisiä kasveja kasvatettaisiin myös kansan keskuudessa. Pappiloilla katsottiin olevan tärkeä tehtävä tämän uuden aatteen levittämisessä.

Puutarha-alaa koskevaa kirjallisuutta, väitöskirjoja, erilaisia kasviluetteloita ja matkakertomuksia oli ryhdytty julkaisemaan jo 1600-luvun puolenvälin jälkeen.
Johan Ahlichin vuonna 1722 julkaistussa teoksessa Den Swenske Lust-, Örte- och Trä-Gården käsiteltiin orangeri rakennusten rakentamista. Petter Lundbergin Then rätta Swenska Trädgårds-Praxis ilmestyi vuonna 1754 ja Den Swenska Frö-Samlaren 1775. Lundberg painotti erityisesti käyttämään kotimaisia kasveja ja siemeniä, sillä niiden kestävyys ilmastossamme oli parempi kuin tuontisiemenien tai –taimien.

Ensimmäinen suomenkielinen puutarhakirja ilmestyi vuonna 1768. Se oli Adrian Gaddin kirjoittama Lyhykäinen ja Yxikertainen Neuwo Kuinga Krydimaan Yrttein Kasvannot Suomen maasa Taittaan saatetta tulendumaan.

Puutarhayhdistyskin oli perustettu Tukholmassa vuonna 1735. Sen päämääränä oli puutarha-alalla työskentelevien ammattitaidon kohottaminen ja yhdistys laati ohjeet mestaritutkinnon suorittamista varten. Tutkintoon sisältyi muun muassa keittiöpuutarhan perustaminen, puiden hoito, orangerin perustaminen ja erilaisten puutarhasuunnitelmien laatiminen.

Orangeri oli rakennus, jossa säilytet-

tiin kasveja, jotka eivät meidän talveamme kestäneet. Sellaisia olivat muun muassa 1700-luvulla suositut pomeranssi-, sitruuna- ja mulperipuut, kamelia, oleanteri ja aloe. Kasvit siirrettiin suurissa astioissa kesäksi puutarhaan.
Orangeri rakennettiin siten, että pohjoisen tai idän puoleinen takaseinä oli vasten paksua kivimuuria. Etelän tai lännen puoleinen seinä oli sisäänpäin viisto lasiseinä. Rakennuksen päätyseinät olivat umpinaiset ja katto tiivis. Orangerin sisälle rakennettuja tulisijoja voitiin lämmittää myös rakennuksen ulkopuolelta. Lämmityksen tarkoituksena oli lähinnä pitää pakkanen loitolla, sillä talvilevossa olevat kasvit tarvitsivat suhteellisen vähän valoa.
Hyötöhuone oli tärkeä osa orangerirakennuksesta. Siellä säilytettiin esimerkiksi juureksia, jotka kaksivuotisina kasveina tuottavat siemeniä vasta toisena kasvukautenaan. Orangeri tai orangeria rakennusta kutsuttiin suomeksi vielä 1930-luvulla ansariksi.

ROSENLUNDIN PUUTARHA

Kirkkoherra Aspegren aloitti Rosenlundin mäelle asuinrakennusten rakentamisen vuonna 1756 ja miespiha oli valmis jo seuraavana vuonna. Päärakennuksen eteläpuolella sijaitseva pikkupuutarha valmistui ensimmäisenä. Se pengerrettiin kahteen tasoon ja ympäröitiin kivimuurilla sekä höylätyistä rimoista tehdyllä maalatulla puuaidalla. Siitä miten puutarha oli jaoteltu tai mitä siellä kasvoi ei ole tarkempaa tietoa.
Suuren puutarhan rakentaminen miespihan itäpuolelle käynnistettiin vuonna 1760 metsän raivaamisella, juurakoiden poistamisella ja kulottamisella. Kiviä ja kalliota poistettiin räjäyttämällä. Puutarha rakennettiin kahteen tasoon, ylä- ja alapuutarhaan. Yläpuutarha valmistui vuonna 1761. Vuonna 1764 työt alapuutarhassa jatkuivat raivauksilla ja kivien räjäyttämisillä ja seuraavana vuonna valmistui ylä- ja alapuutarhat toisistaan erottava matala kivipenger. Yläpuutarhan kortteleita tasattiin ja alapuutarhan suoperäisiä kohtia täytettiin muualta tuodulla hiekalla ja mullalla. Alapuutarha jaettiin kortteleihin.

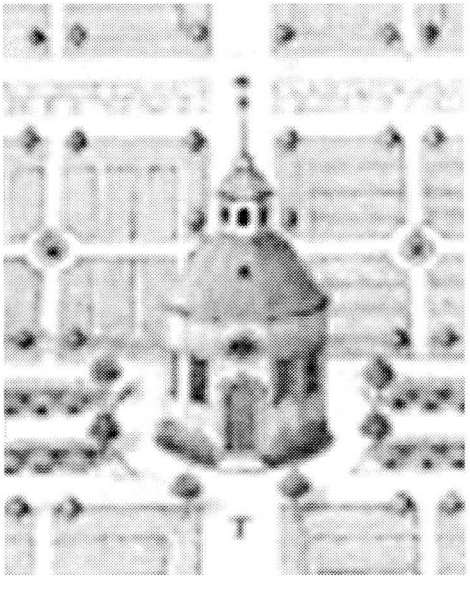

Piirros puutarhan keskellä olleesta huvimajasta. Detalji kartasta vuodelta 1777.

Vuonna 1766 valmistui suuren puutarhan keskelle kaksitoistakulmainen, kaksikerroksinen huvimaja, jossa oli pieni kellari tai varasto. Huvimajassa oli neljä ovea ja kahdeksan ikkunaa alakerrassa sekä kymmenen pientä ikkunaa yläkerrassa. Sen perusta oli täytetty ja kivetty erittäin suoperäiseen kohtaan. Rakennuspiirustuksista ei ole tietoa.

Vuonna 1767 alapuutarhaan valmistui kaksi kolme kyynärää syvää kalalammikkoa, joista toinen oli räjäytetty kallioon ja reunoiltaan kivetty. Molemmat lammikot ovat vieläkin olemassa.

Vuonna 1768 valmistui orangerirakennus, jota vuoden 1777 kartassa kuvataan suraavasti: "Orangeria talo on kolmelta sivulta muurattu tiilestä ja eteläseinä tehty kaltevana piirurunkoisena, jossa on 16 kappaletta 4 kyynärän korkuista ikkunaa. Rakennus on sisäpuolelta mitattuna 18 kyynärää pitkä ja 6 leveä, eteinen on myös tiilestä. Rakennuksen yläosa on kuusihirrestä ja laudoitettu, varustettu tulisijalla, ovella ja välttämättömillä ikkunoilla sekä lattialla. Orangeria talossa on monta kerrosta multalavoja ja penkkejä, kaakeliuuni, lukolliset ovet sekä porras yläkertaan, lisäksi puuvaja pohjoissivulla. Orangeria talon yhteyteen oli tehty kivetty taimilavahuone eli drefgraf, jossa oli neljä ikkunaa, vintti, piirukattoinen yläkerta sekä tiilinen eteinen. Kaikki oli katettu turve, olki ja lautakatolla."

Koko puutarha ympäröitiin 3 kyynärää korkealla ja leveällä kivimuurilla, johom kivet oli saatu ainakin osittain alueelta poistetuista kivistä.

Gabriel Aspegren kuoli 13.5.1784. Hänen jälkeensä tehtyä tarkastuspöytäkirjaa tai perunkirjoitusta ei ole säilynyt. Suraavan kirkkoherran, maisteri Erik Brunniuksen jälkeen tehdyssä tarkastuspöytäkirjassa sanotaan: "Pienen puutarhan kahdella pengertasanteella on istutuksia puusaaveissa. Puutarha on kahdelta sivulta aidattu kivimuurilla, jossa on haalla varustettu portti. Suuressa puutarhassa kasvaa useita kookkaita lehti- ja havupuita. Siellä on lehtimaja, huvimaja ja kaksi ruutanalammikkoa, joista toinen on kivetty. Rovasti Brunnius rakennutti huvimajan vanhan rappeutuneen huvimajan tilalle. Puutarha on ympäröity kivimuurilla ja sinne on kaksi porttia. Orangeri on täysin tuhoutunut."

Rovasti Selim Arvonen istutti puutarhaan 1880-luvulla uutta kasvillisuutta sekä ylä- ja alapuutarhan välisen kivipenkereen kupeseen kuusi lehtikuusta.
Valtionarkeologi C. A. Nordmanin tarkastuskertomuksessa vuodelta 1957 mainitaan, että puutarha on peruspiirteiltään säilynyt, korttelijako on vielä havaittavissa sekä kivimuuri ja porttirakennus ovat olemassa.
Rovasti Selim Melinin aikana 1960-luvulla yläpuutarha nurmetettiin ja sinne istutettiin tuijia. Alapuutarha oli aluksi apilaniittyä. Kun alue pajukoitui se raivattiin ja juurakot poistettiin.

Vuosina 1985-86 puutarhaan tehtiin käytäviä, joiden pohjat savettiin ja päällystettiin soralla. Käytävien väliin jääneet viljelypalstat nurmetettiin ja puutarhaan istutettiin joitakin koivuja ja omenapuita.
Puutarhan kasvillisuus inventoitiin vuonna 1999.

Puutarhan kasvillisuudesta ja viljlyksistä tiedämme valitettavan vähän. Joitakin mainitoja on säilynyt 1700-luvulta. Siellä kasvoi hedelmäpuita, säleikköhedelmäpuita, tuomia, pihlajia, lehmuksia, syreeneitä, viini-

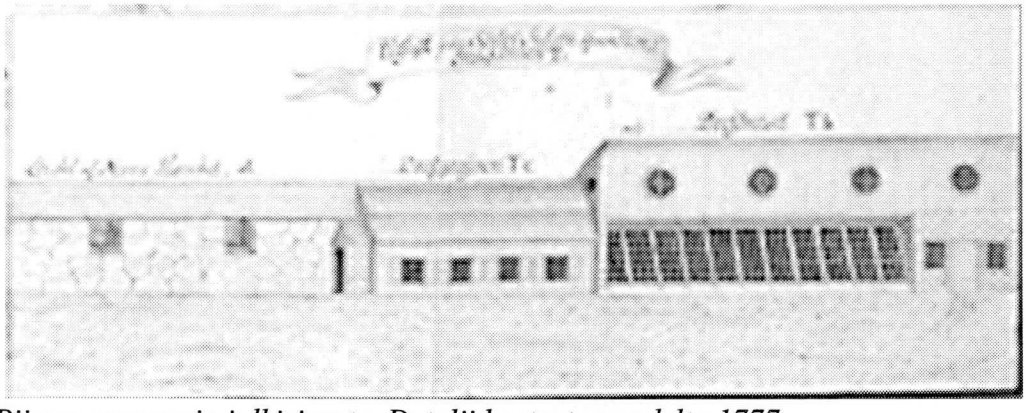

Piirros orangerin julkisivusta. Detalji kartasta vuodelta 1777.

marjapensaita ja kukkia. Puutarhan ulkopuolella oli kaalimaa ja humalatarha. Puutarhaa hoiti puutarhuri. Tuohon aikaan kasvatettiin niin omena-, kirsikka-, luuku- kuin päärynäpuitakin. Aspegren oli erityisen kiinnostunut kiinnostunut omenapuiden kasvattamisesta ja vuonna 1781 hänellä oli parikymmentä hedelmää kantavaa puuta, mutta seuraavana vuonna omenapuut paleltuivat.

Puutarhassa kivimuuien vieressä siellä täällä kasvaa keltamoa *(Chelidonium majus)*. Terttu Lempiäisen mukaan kasvi on varmasti pastori Aspegrenin paikalle tuoma, sillä Pietarsaaren seudulla se kasvaa jo lähes pohjoisella äärirajallaan

KAIVAUKSET

Pietarsaaressa Rosenlundin pappilan puutarhassa tehtiin tutkimuskaivaukset 14.5.-8.6.2001 välisenä aikana. Kaivausten tarkoituksena oli selvittää alapuutarhan koilliskulmaan 1760-luvulla valmistuneen orangerirakennuksen mahdolliset jäänteet, puutarhan keskellä sijainneen kaksikerroksisen huvimajan mahdolliset jäänteet sekä yläpuutarhan viljelykorttelit ja käytäväverkostoa.

Kaivauksia tehtiin kolmessa eri kohteessa, orangeri-rakennuksen paikalla, huvimajan paikalla ja yläpuutarhassa yhteensä noin 150 neliötä. Orangeri-

rakennuksen paikalla pintamaata poistettiin koneella keskimäärin 40 cm, muuten kaivaukset tehtiin pääosin lapiotyönä. Maata ei seulottu, joten kaikkia löytöjä ei saatu talteen. Kaivauksia kuvattiin sekä diapositiivi- että värinegatiivifilmille. Pietarsaaren kaupunginmuseon toimesta kohteet dokumentoitiin mustavalkofilmille. Tämä materiaali on arkistoituna Pietarsaaren kaupunginmuseossa. Kaivauksista piirretyt kartat mittasi Ab Ostromap Oy.

ORANGERI-RAKENNUKSEN KAIVAUKSET

Kaivauksilla oli tarkoitus selvittää missä määrin 1760-luvulla valmistuneen orangeri-rakennuksen perustukset olivat säilyneet. Rakennus sijaitsi puutarhan koillisnurkassa siten, että puutarhaa ympäröivä harmaakivimuuri toimi ainakin osittain rakennuksen pohjoisseinänä. Orangeri-rakennus jäi pois käytöstä 1800-luvun alkupuolella. Rakennuksesta oli todennäköisesti otettu talteen kaikki käyttökelpoinen materiaali. Maanpinnan alapuolelle rakennettu hyötöhuone oli täytetty maalla.
Paikka sai jäädä omiin oloihinsa, kunnes 1960-luvulla alapuutarhaa raivattaessa orangeri-rakennuksen päälle tuotiin maata. Kun alapuutarhaa 1980-luvulla kunnostettiin oli orangeri-rakennuksen itäpäässä maavarasto. Siinä yhteydessä osa rakennuksen perustuksista tuhoutui.
Rakennuksessa oli kolme erillistä osaa, jotka olen nimennyt eteishuone, kasvatushuone ja hyötöhuone.

Eteishuone

Eteishuone oli muodoltaan kolmiomainen, sillä se sijaitsi aivan puutarhaa ympäröivän muurin viiston koilliskulman sisäpuolella. Tila oli noin 22 neliömetrin suuruinen. Tilan kahdesta seinästä oli jäljellä enää alimmat peruskivet, etenkin ulkoseinän kohdalla. Eteishuoneen sisäänkäynnin paikan voi määritellä säilyneen porraskiven perusteella. Itse ovesta tai sen pielistä ei ollut säilynyt mitään merkkejä. Eteishuoneen ja kasvatushuoneen välisen seinän ja siinä olleen oviaukon paikka tiedetään, koska tiilikynnys oli hyvin säilynyt. Kynnystiilten koot olivat 14 x 27-28 cm. Tiilten paksuutta ei tiedetä, koska kynnystä ei purettu.
Tilassa ei ollut säilynyt varsinaisia lattiarakenteita, vain parin senttimetrin verran sekoittunutta likamaata ja sen alla vaaleata hiesua. Vaaleata hiesua pidän paikalla olleena tai sinne puutarhaa perustettaessa tuotuna pohjamaana. Löytöinä saatiin talteen erimuotoisia, pieniä ikkunalasin paloja, yksi lyijypuitteen katkelma ja joitakin keramiikan paloja.
Eteishuoneen kohdalta löytyi tiiltä runsaammin kuin muilta kaivausalueilta. Pääosin tiilet olivat tiilenkappaleita, joukossa jokunen muototiili tai sen katkelma. Osa muototiilistä oli lyöty muotoonsa, osa oli tehty naputtamalla suorakaiteen muotoisista tiilistä. Ehjiä tiiliä löytyi vain noin parikymmentä kappaletta. (Seitsemän

muototiiltä tai niiden katkelmaa on talletettuna Pedersören kotiseutumuseossa.) Ehjien tiilten koot vaihtelivat 6,5-8 x 11-12 x 23-24 cm välillä.

Kasvatushuone

Kasvatushuone oli suorakaiteen muotoinen 11 x 4,5 metrin suuruinen tila, jonka ulkoseinästä oli säilynyt vain alimmat peruskivet. Puutarhassa 1980-luvulla tehtyjen puistokäytävien maa-aines oli varastoituna kasvatushuoneen kohdalla. Siinä yhteydessä osa ulkoseinän peruskivistä oli hävinnyt.

Tilasta löytyi kuitenkin pohjoisseinän vierestä rivissä 8 keskimäärin 30 x 40 cm kokoista kiveä, joiden edustalla oli noin 90 cm leveä, vajaat 10 cm paksu kerros tummempaa maata ja kaksi tukikiveä. Maakerroksen voisi tulkita seinän vieressä olleeksi multapenkiksi. Kasvatushuoneen kohdalla harmaakivinen ympärysmuuri oli saumattu laastilla huolellisesti.

Keskelle kasvatushuonetta jätetystä porfiilista saattoi nähdä, että tumma, mahdollista lattiapintaa kuvaava kulttuurikerros oli noin 5 cm paksu. Minkäänlaisia rakenteita ei ollut havaittavissa. Samoin saattoi tummasta maakerroksesta nähdä, että ulkoseinän peruskivet oli kaivettu pohjamaahan, vaaleaan hiesuun.

Varmoja merkkejä minkäänlaisesta lämmityslaitteesta ei voinut havaita. Eikä löytöjen joukossa ollut yhtään uunikaakelin palasta. Löytöinä saatiin talteen lähinnä ikkunalasin sirpaleita ja ruukunpalasia.

Hyötöhuone

Hyötöhuone oli 9 x 4 metrin suuruinen suorakaiteenmuotoinen tila, joka sijaitsi koko rakennuksen länsipäässä. Tila oli rakennettu siten että, harmaakivisen seinän yläpinta oli ulkopuolella olevan maan tasolla ja hyötöhuoneen lattia oli noin 100 – 110 cm maanpinnan alapuolella. Ylin kivikerros oli hieman alempien kivikerrosten ulkopuolella. Näin huonetilaan muodostui jonkinlainen "hylly".

Tilan länsipäässä oli kolme askelmaa käsittävät sisääntuloportaat, jotka olivat harmaakiveä. Portaiden pielissä oli tiilimuurausta.

Vaikutti siltä, että hyötöhuone, jäätyään pois käytöstä oli täytetty savensekaisella maalla. Täyttömaasta löytyi ruukunpalasia ja ikkunalasia. Seitsemän ikkunalasia löytyi yhdessä nipussa, yksi niistä oli täysin ehjä 10,1 x 15,5 cm kokoinen ja 2 mm paksuinen. Saviruukun palasia voitiin liimata yhteen siten, että ruukun koon ja muodon pystyy hahmottamaan.

Hyötöhuoneen täyttömaita ei kaivettu kokonaan pois, vain seinien viereltä ja portaiden kohdalta.

Hyötöhuoneen maanpäällisistä rakenteista ei voi sanoa mitään varmaa. Portaiden perusteella voidaan määritellä millä korkeudella piha on ollut. Porrashuone tai pieni eteinen on mahdollisesti ollut tiilestä rakennettu, sillä täältäkin kuten eteishuoneen kohdalta löytyi muuhun kaivausalueeseen verraten enemmän tiiltä. Säilyneistä peruskivistä päätellen hyötöhuoneen ja kasvatushuoneen välillä ei ole ollut kulkuyhteyttä. Hyötöhuo-

neen kohdalta, koko puutarhaa ympäröivässä harmaakivimuurin yhdessä kivessä oli sepän takoma rautatanko, jonka tarkoitus ei selvinnyt.

HUVIMAJAN KAIVAUKSET

Huvimaja sijaitsi keskellä kivimuurin ympäröimää puutarha-aluetta. Sen paikalle tehtiin koeojia, joiden avulla oli tarkoitus selvittää onko huvimajan perustuksista ja asiakirjoissa mainitusta kellarista tai varastosta säilynyt mitään. Huvimajan ympärillä sijainneita vanhojen puutarhakäytävien paikkoja pyrittiin myös selvittämään.

Joitakin epävarmoja merkkejä rakennuksen perustuksista saatiin näkyviin, mutta huvimajassa olleesta kellarista ei minkäänlaisia. Täälläkin tuli esille vaalea hiesukerros, jota pidän alueella olleena tai sinne perustamisvaiheessa tuotuna pohjamaana. Huvimajan rakennuspaikkaan on useaan otteeseen kohdistunut toimenpiteitä.

Asiakirjoissa mainitaan, että paikka mihin kahdeksankulmainen huvimaja rakennettiin oli soinen ja se täytettiin maalla ja kivillä. Rovasti Brunnius purki vanhan huvimajan 1800-luvun alkupuolella ja rakensi paikalle uuden. Tästä huvimajasta ei ole säilynyt piirustuksia, joten emme tiedä millainen se on ollut. Viimeistään 1850-luvulla tämäkin huvimaja on purettu, sillä paikalle pystytettiin muistokivi. 1960-luvun lopulla alapuutarhassa kasvoi pajukkoa, joka raivattiin ja juurakot poistettiin ja puutarhan pintamaita kuorittiin. 1980-luvulla puutarhaan tehtiin vanhoihin piirustuksiin pohjautuva korttelijako, jonka yhteydessä maata käsiteltiin jälleen.

Vanhoista puutarhakäytävistä saatiin näkyviin huvimajaa ympäröineen hiekkakäytävän ulkoreunaa yhdestä kohdasta. Alkuperäiset hiekkakäytävät on oletettavasti rakennettu punertavasta hiekasta. Samanväristä hiekkakäytävää löytyi myös yläpuutarhasta. 1980-luvulla tehdyt sorapintaiset puutarhakäytävät pohjustettiin savella, jolloin alkuperäiset käytävät tuhoutuivat. Kaivauksissa tuli näkyviin näitä savikerroksia.

Löytöjä saatiin talteen vähän. Ikkunalasin palaset olivat parempilaatuisia kuin orangeri-rakennuksen kaivauksissa löydetyt. Voi olettaa, että ne kuuluvat nuorempaan, 1800-luvun huvimajaan.

YLÄPUUTARHAN KAIVAUKSET

Yläpuutarhaan kaivettiin 5 koeojaa, joiden leveys oli noin 60 cm. Tarkoituksena oli katsoa, voiko puutarhan vanhaa korttelijakoa ja käytäviä vielä löytää. Koeojat tehtiin pääkäytävän pohjoispuolelle kohtisuoraan pääkäytävään nähden. Puutarha oli aina 1990-luvulle asti osittain viljelyssä, eikä alueella ole tiettävästi tehty niin radikaaleja toimenpiteitä kuin alapuutarhassa. Yläpuutarhan alueelta tuli

vähän löytöjä, jokunen vanha ikkunalasin ja saviastian pala.

Yläpuutarhaan tehtyjen koeojien perusteella voi todeta, että alue on mielenkiintoinen. Mutta 1700-luvun puutarhakäytävien ja kortteleiden paikallistaminen vaatisi laajempia kaivauksia kuin mitä nyt tehtiin.

Koeoja 1.
Koeoja 1 oli noin 60 x 280 cm. Se tehtiin kohtisuoraan keskikäytävän poikki. Keskikäytävän eteläpuolelta tuli näkyviin noin 50 cm päässä siitä 15 cm syvyydeltä punertavaa hiekkaa oleva maakerros, jota pidän vanhana puutarhakäytävänä. Keskikäytävän pohjoispuolella maa oli sekoittunutta, eikä käytävää voinut havaita.

Koeoja 2.
Koeoja 2 oli noin 60 x 450 cm ja noin 30 cm syvä. Siinä ei ollut selviä kulttuurikerroksia, maa oli sekoittunutta likamaata. Ojan pohjoispäässä noin 25 cm syvuyydeltä tuli näkyviin 115 cm leveä kerros kirkkaan keltaista hiekkaa, joka saattaa olla puutarhakäytävä tai paikalle tuotua maata. Keltaista hiekkaa ei kaivettu pohjaan.

Koeoja 3.
Ojan 3 oli noin 60 x 460 cm. Ylin humuskerros oli tasalaatuista likamaata, 18-24 cm paksu. Sen alla ojan eteläreunassa oli 45 cm leveä ja 42 cm paksu tummahko likamaakerros, jonka alta tuli näkyviin vaalea hiesukerros. Tästä pohjoiseen oli noin 75 cm leveä keskimäärin 10 cm paksu savikerros. Ojasta tuli näkyviin myös noin 125 cm leveä, joskin heikosti erottuva punaruskea hiekkakerros. kerros oli vain joitakin senttimetrejä paksu. Hiekka oli samanväristä kuin se punaruskea hiekka, jota arvelen vanhaksi hiekkakäytäväksi. Sen alla humuskerros jatkui 24 cm vahvana kerroksena aina vaaleaan hiesuun asti. Ojan oikeassa laidassa tuli näkyviin ei selvärajainen vaaleankeltainen hiekkakerros.

Koeoja 4.
Oja 4 oli noin 60 x 270 cm. Se oli kokonaisuudessaan tummaa multamaata, jossa ei ollut havaittavissa kerrostumia.

Koeoja 5.
Oja 5 oli noin 60 x 360 cm. Se tehtiin aivan puutarhaa ympäröivän pohjoisenpuoleisen harmaakivimuurin viereen, kohtisuoraan sitä nähden. Ojaa ei kaivettu pohjamaahan asti, koska siinä oli runsaasti puiden juuria. Kaivettu maa oli multamaata, jossa ei ollut havaittavissa kerrostumia. Tällä kohdalla on 1770-luvun karttaan merkitty kasvilavoja.

MAANÄYTTEET

Maanäytteitä otettiin yhteensä 11 kappaletta eri puolilta puutarhaa. Niitä otettiin pikkupuutarhasta ja isoa puutarhaa ympäröivän pohjoisen puoleisen harmaakivimuurin vierestä, missä 1700-luvun karttojen mukaan oli ollut taimilavoja.

Orangerin perustukset kuvattuna idästä. Etualalla näkyvät hyötöhuoneeseen johtavat portaat.PL

Näytteitä otettiin orangeri-rakennuksesta hyötöhuoneen puolelta. Hyötöhuoneen harmaakivisen alaosan lattia on ollut noin 100-110 cm ympäröivää maanpintaa alempana. Hyötöhuone jäi pois käytöstä 1700- ja 1800-lukujen taitteessa, sen jälkeen se on täytetty maalla. Maa oli sekoittunutta, pääosin savea ja savensekaista hiesua ja hiekkaa.
Näyttet otettiin hyötöhuoneen keskeltä, kaivamatta jääneestä maakerroksesta.

Painamattomat lähteet

Aspegrenin puutarha, Rosenlund, Työryhmän raportti 20.11.2000, Pietarsaarenseudun seurakuntayhtymä 2000.
Envall, Jan, Rosenlunds Prostgård i Pedersöre, Proseminarieuppsats i konsthistoria med konstteori, Åbo Akademi, 1986.
Luppi, Päivi, Rosenlundin pappilan puutarhan kaivauskertomus 14.5.–8.6.2001, museovirasto/rho.

Kirjallisuus

Flinck, Maria, Tusen år i trädgården, Värnamo 1994.
Koskimies, Tiina, Ravintoa sielulle ja ruumiille: suomalainen pappilapuutarha 1900-luvun alkupuoliskolla, Jyväskylä 1999.
Luppi, Päivi, Puutarha-arkeologia Suomessa s. 40-43, Hortus Fennicus – Suomen puutarhataide, Forssa 2001.
Olausson, Magnus, Trädgårdsmästare och trädgårdsmästarämbetet i 1700-talets Stockholm, *Fataburen 1987 s. 156-165,* Uddevalla 1988.
Ruoff, Eeva, Vanhoja suomalaisia puutarhoja, Keuruu 2001.
Suolahti, Gunnar, Suomen pappilat 1700-luvulla, Porvoo 1912.

Varhaiskeskiaikaisen Tanskan totaalihistoriaa

Peter Carelli: En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark. Lund Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm 2001.

Peter Carellin loppukeväästä 2001 ilmestynyt väitöskirja seuraa Lundissa koulutuksensa saaneille keskiajan arkeologeille ominaista monipuolista ja avaraa tutkimuksellista linjaa. Vaikka kyseessä on yksittäisen tutkijan teos, se on samalla laajan ja virikkeitä tarjoavan tutkimusympäristön tuote. Samalla teos edustaa uhanalaista väitöskirjatyyppiä. Sinänsä perustellut vaatimukset opiskeluaikojen lyhentämisestä estävät uusia doktorandipolvia kirjoittamasta käsillä olevan kirjan tai esim. Thomas Wallerströmin ja Christian Lovénin väitöskirjojen kaltaisia laajoja ja perusteellisia teoksia.

Carellin työ on kunnianhimoinen; se on suurten yhteiskunnallisten muutosten analyysi. Tutkimuksen teesi eli pääväite on formuloitu sivulla 21: "... de förändringar som ägde rum i Danmark under tidig medeltid hade sin förklaring i en allmän framväxt av en kapitalistisk anda som påverkade människors sätt att tänka och handla och som tog sig uttryck i både den andliga som den materiella kulturen." Vaikka Carelli käyttää kirjassaan monia eri metodeja ja lähdeaineistoja, palvelevat ne kaikki tämän hypoteesin selvittämistä ja todistamista. Tutkimus kattaa ns. pitkän 1100-luvun eli ajanjakson väliltä 1075-1250. Tarkastelun kohteena ovat keskiaikaisen Tanskan ydinalueet eli nykyinen Tanska, Etelä-Ruotsin tanskalaismaakunnat sekä Slesvig. Laajoja aineistoja yhdistämällä Carelli avaa uuden, entistä paljon laveamman näkökulman Tanskan ja koko Skandinavian varhaiskeskiaikaiseen kehitykseen. Samalla hän sijoittaa tämän kehityksen laajaan eurooppalaiseen kontekstiin.

Peter Carellin väitöskirja jakaantuu neljään päälukuun. Niistä ensimmäisessä käsitellään maatalousyhteiskunnassa tapahtunutta muutosta. Carellin mukaan 1100-luvulla maatalous tehostui ja tuotanto suunnattiin omien tarpeiden ohessa kasvavassa määrin markkinoille. Maataloutta rationalisoitiin voimakkaasti. Myös muiden luonnonresurssien hyödyntämistä tehostettiin. Samalla asutus ja maanomistusolot vakiintuivat. Kyse oli yleisestä länsieurooppalaisesta kehityksestä, joka ulottui aina Skandinavian eteläosiin asti.

Toinen analyysin kohde on urbaanin identiteetin muodostuminen. Kaupunkien tutkimus painottuu Lundiin, jossa on tehty arkeologisia

ja kaupunkien rajaa alettiin fyysisesti erottaa ympäröivästä alueesta.

Urbaanin identiteetin kehittymistä ilmensi myös muutos materiaalisessa kulttuurissa. Vielä 1000-luvulla kaupunkilaisten materiaalinen kulttuuri oli vaatimatonta ja samankaltaista kuin ympäröivällä maaseudulla, mutta 1100-luvun lopulla tilanne oli toinen. Nyt kaupunkien materiaalinen kulttuuri poikkesi selvästi maaseudusta. Lisäksi eri kaupunkitalouksien välille oli syntynyt huomattavia eroja. Ne, joilla oli varaa siihen, halusivat erottua muista. Kyse oli uudesta elämäntyylistä, joka oli läheisessä yhteydessä niin urbaanin identiteetin syntyyn kuin kaupunkiin elämänpiirinä.

Kolmantena pääteemana Carelli analysoi poliittista ja ideologista valtaa ja niiden suhdetta taloudelliseen kehitykseen varhaiskeskiajan Tanskassa. Kyse on valtakunnan syntyprosessista ja katolisen kirkon mahdin vakiinnuttamisesta. Tanskaan 1100- ja 1200-luvuilla rakennetut yli 2000 kivikirkkoa ovat selkeä todiste kirkon taloudellisen vallan kasvusta ja resurssien määrätietoisesta ohjailusta. Tämä luku perustuu paljolti jo olemassa olevaan tutkimukseen, mutta sisältää monia uusia näkökulmia.

Neljäntenä Carelli käsittelee kirjoitustaidon ja tekstin käytön leviämistä ja merkitystä. Aihetta hän analysoi niin säilyneiden asiakirjojen, antikvaarisen esineistön, rahojen kuin arkeologisten löytöjenkin kautta. Analyysi paljastaa, etteivät skandinaavinen riimukirjoitus ja latinalainen majuskelikirjoitus ole toisiaan seuraavia vaan samanaikaisesti käytössä olleita ilmaisun välineitä. Kirjallinen kulttuuri vakiintui Tanskaan ja ensinnä Lundiin 1100-luvun alussa, mutta vasta vuosisadan viimeisellä neljänneksellä se löi itsensä todella läpi. Seuraavalla vuosisadalla kirkonmiesten ohella myös rälssimiehiltä vaadittiin yleisesti kirjallisia valmiuksia. Samaan aikaan, kun latinalainen majuskelikirjoitus vakiintui yläluokan käyttöön, kansa alkoi yhä enenevässä määrin käyttää riimuja.

Asiakirjalähteiden ja kirjoitusvälineiden analysointi arkeologialle ominaisilla metodeilla esineinä paljastaa paljon kirjallisen kulttuurin leviämisestä Tanskassa. Antikvaarisen esineistön ja varhaisten piirtokirjoitusten dokumentointi ja julkaiseminen on jäänyt historiantutkijoita kiinnostaneen asiakirja-aineiston tutkimuksen varjoon eikä niitä aiemmin ole systemaattisesti esitelty. Carellin väitöskirjan laajassa liitteessä julkaistaan Tanskan varhaiskeskiaikainen piirtokirjoitusaineisto. Se on varsin heterogeenista sisältäen mm. rakennusten osia, kalkkimaalauksia, hautakiviä, muistolaattoja ja sormuksia. Aineisto on

fragmentaarista ja sattumanvaraisesti säilynyttä. Siksi se on vaikeasti analysoitavaa, mihin Carellikin on tutkimuksessaan joutunut törmäämään. Tämän aineiston käsittely onkin hänen väitöskirjansa rakenteellisesti heikoin kohta.

Peter Carellin väitöskirja avaa näkymiä keskiajan arkeologian tulevaisuuteen. Kyse ei ole enää keskiaikaisten kohteiden arkeologisesta tutkimuksesta sijoitettuna historiallisista lähteistä koottuun aika-akseliin vaan pikemminkin totaalitutkimuksesta, jossa pyritään arkeologian, taidehistorian ja historiantutkimuksen synteesiin. Tämän kaltaisten teosten myötä perinteinen historiantutkimus uhkaa jäädä monipuolisen keskiajan arkeologian jalkoihin.

GEORG HAGGRÉN

KORJAUS

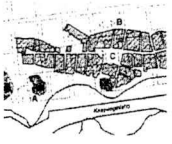

Lehden numeron 3/2001 sivulla 3 esitetystä Uuttakaupunkia koskevasta kartasta on jäänyt pois:
A = vanha kirkko
B = uusi kirkko
C = tori
Piirros ja asemointi:
Teemu Mökkönen 2001.

Hämeenlinnan seminaarissa puheena olleiden kirjojen (Carellin väitöskirja ja mahdollisesti Hans Anderssonin juhlakirja) yhteistilauksesta voi vielä lähettää sähköpostia Carita Tulkille.
Yhteistilausta valmistellaan.

KUTSU KEVÄT-KOKOUKSEEN

Suomen keskiajan arkeologian seuran kevätkokous pidetään Turussa AboaVetus - museon tiloissa torstaina
14.3.2002. klo 17.00.
Kokouksen jälkeen Lundin yliopiston arkeologian professori
Anders Andren
kertoo historiallisen ajan arkeologian tutkimuksesta Lundissa.
"Framtida planer för medeltidsforskning vid medeltidsarkeologiska institutionen i Lunds universitet."

PYHÄN HENRIKIN MUISTO
KRISTINUSKON TULO SUOMEEN
PYHÄN HENRIKIN ROOLI

Seminaari Emil Cedercreutzin museossa Harjavallassa 8.-9.3.2002

Perjantai 8.3.2002

11.00 Näyttelyn avaus
12.00 Johdantosanat
prof. Jorma Ahvenainen
Seminaarin avaus
arkkipiispa Jukka Paarma
Kirkollinen tilanne 800-1000-lukujen Pohjois-Euroopassa
dos. Jussi Nuorteva
Suomen varhainen kristillisyys
prof. Unto Salo
Läntinen kristillistymisprosessi vuoden 1000 jälkeen
osastonjohtaja Paula Purhonen
Pyhän Henrikin liturgia
tutkija Ilkka Taitto
Pyhä Henrik kansanrunoudessa
prof. Simo Heininen

Lauantai 9.3.2002

9.15 Pyhä Henrik kuvaamataiteessa
prof. Kalevi Pöykkö
Pyhä Henrik kirkkotekstiileissä
prof. Päikki Priha
Pyhän Henrikin kirkot
dos. Markus Hiekkanen
Pyhä Henrik, pro et contra
prof. Mauno Jokipii
Päätössanat
SaHS:n pj Unto Salo

Järjestäjät:
Satakunnan Historiallinen seura, Museovirasto
ja Emil Cedercreutzin museo- ja kultturikeskus

Näyttely on avoinna 8.3.-25.3.2002 TERVETULOA! *Näyttely on avoinna 8.3.-25.3.2002*

Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen. Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto) tai sähköpostitse seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla). Jäsenmaksu on 80 mk vuodessa, opiskelijoilta 40 mk. Osoitteenmuutokset pyydetään tekemään seuran sihteerille (yhteystiedot alla).

Puheenjohtaja: Kari Uotila
Suovillankatu 3
20780 Kaarina
050-5287360
kari.uotila@utu.fi tai kari.uotila@kolumbus.fi

Sihteeri: Carita Tulkki
0400-438 248
ctulkki@hotmail.com

Rahastonhoitaja: Terhi Mikkola
050-582 2526
mikkolaterhi@hotmail.com

ISSN 1455-0334

DIGIPAINO
Turun yliopisto 2002

.GB50
PRESS M

SKAS 4/2001

SKAS c/o Arkeologia,
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto